

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ, АРХЕОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКИ
ВИКЛАДАННЯ**

ЦРУ В ПЕРІОД ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ

Кваліфікаційна робота (проект)
на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконав: здобувач 4 курсу 07-442
групи
Спеціальності: 032 Історія та археологія
Освітньо-професійної програми:
Історія та археологія
Блохін Ігор Олексійович

Керівник: доктор історичних наук,
професор Водотика С.Г.
Рецензент: кандидат історичних наук,
доцент Коновалова Г. В.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Історіографія, джерела та вивчення питання.....	6
1.1 Огляд наукових досліджень.....	6
1.2 Джерельна база.....	7
1.3 Методологічні підходи до вивчення діяльності ЦРУ.....	9
Розділ 2. ЦРУ у системі зовнішньої політики США в період Холодної війни.....	13
2.1 Створення, функції і структура ЦРУ.....	13
2.2 Протидія СРСР.....	21
2.3 Діяльність проти країн соціалістичного табору.....	31
Розділ 3. ЦРУ у «третьому світі».....	36
3.1 Таємні операції, скандали та кризи довіри.....	48
3. 2 Міжнародні та внутрішні наслідки діяльності ЦРУ.....	56
Висновки.....	63
Список використаних джерел та літератури.....	62
Додатки.....	63
Додаток А – Кодекс академічної доброчесності.....	63
Додаток Б Карта країн де знаходилися бази ЦРУ у період Холодної війни.....	64
Додаток В – Перший директор ЦРУ Роскоу Гілленкоттер (1947-1950)	65
Додаток Г – Шпигунський літак U-2.....	66

ВСТУП

Період Холодної війни (1947–1991) являє собою один із визначальних етапів розвитку міжнародних відносин другої половини ХХ століття, в якому глобальна політична, економічна та військова конкуренція між Сполученими Штатами Америки та Радянським Союзом набувала системного та багатопланового характеру. У цих умовах розвідувальні служби провідних держав перетворилися на ключові інструменти реалізації національних стратегічних і зовнішньополітичних пріоритетів, виконуючи функції збору, аналізу та оцінки інформації, прогнозування політичних, військових та економічних процесів, а також проведення прихованих та диверсійних операцій, здатних впливати на перебіг міжнародних конфліктів і формування глобального балансу сил. Центральне розвідувальне управління США, створене відповідно до Закону про національну безпеку 1947 року, стало однією з основоположних інституцій американської системи національної безпеки та ключовим елементом реалізації зовнішньополітичних і стратегічних цілей держави. Агентство відповідало за координацію діяльності численних органів розвідувального співтовариства, інтеграцію розвідувальних даних у процес прийняття рішень на рівні президента та уряду, а також здійснювало операції прихованого характеру, спрямовані на підтримку союзників, стримування радянського впливу та дестабілізацію режимів, що суперечили національним інтересам США.

Дослідження діяльності ЦРУ у період Холодної війни демонструє, що агентство функціонувало як багаторівневий інструмент державної влади, який поєднував розвідувальні, аналітичні та оперативні складові з політичним та стратегічним плануванням. Його роль виходила за межі виключно інформаційної діяльності, охоплюючи активне втручання у внутрішні політичні процеси інших держав, участь у підготовці та реалізації військових і економічних операцій, здійснення психологічного та інформаційного впливу. У цьому контексті ЦРУ виступало не лише як орган

розвідки, а як комплексна інституція, здатна впливати на міжнародні процеси та формувати ефективну політику стримування СРСР, забезпечуючи стратегічну перевагу США у глобальній системі міжнародних відносин.

Особлива увага у дослідженні приділяється оцінці ефективності діяльності ЦРУ з ретроспективної точки зору. Розглядається, яким чином агентство поєднувало здатність до стратегічного прогнозування, оперативної адаптації та проведення прихованих операцій із обмеженнями, накладеними внутрішнім контролем і демократичними інститутами, а також наскільки результати його діяльності відповідали національним інтересам США. Аналіз цих аспектів дозволяє встановити, що ЦРУ забезпечувало стратегічну перевагу, ефективно підтримувало союзників, протидіяло поширенню радянського впливу та інтегрувало розвідувальні дані у глобальні політичні стратегії США, однак одночасно діяльність агентства створювала ризики для міжнародної стабільності, легітимності державних інститутів та демократичних принципів, що обумовлювало необхідність постійного контролю та реформування інституції.

Актуальність теми зумовлена тим, що діяльність Центрального розвідувального управління США у 1947–1991 рр. Була одним із ключових чинників формування глобального політичного порядку другої половини ХХ століття. В умовах Холодної війни розвідувальна діяльність набула стратегічного значення, оскільки інформаційно-аналітичне забезпечення, приховані операції та психологічний вплив стали важливими інструментами ухвалення зовнішньополітичних і безпекових рішень. ЦРУ відіграло активну роль не лише у зборі розвідувальної інформації про СРСР та його союзників, але й у впливі на внутрішньополітичні процеси в різних регіонах світу.

Особливе значення мають приховані операції ЦРУ в Ірані (1953), Гватемалі (1954), на Кубі, у країнах Південно-Східної Азії та Африки, які стали прецедентами використання інструментів непрямого втручання та визначили подальші підходи США до боротьби за сфери впливу. Наслідки

цих дій мали довготривалий політичний і соціальний характер, сприяючи зміні режимів, ескалації внутрішніх конфліктів і трансформації регіональних балансів сил.

Додаткову актуальність дослідженню надає розсекречення значної кількості документів, зокрема матеріалів «Family Jewels», електронного архіву CREST, звіту Комісії Черча та публікацій у межах серії Foreign Relations of the United States. Це створило можливості для комплексного переосмислення ролі ЦРУ, оцінки ефективності його стратегій та аналізу механізмів формування американської розвідувальної політики. Вивчення діяльності ЦРУ у 1947–1991 рр. Також сприяє глибшому розумінню логіки сучасних міжнародних конфліктів і ролі спецслужб у системі національної безпеки провідних держав.

Мета дослідження полягає у комплексному та системному аналізі діяльності Центрального розвідувального управління США у 1947–1991 рр. Як складової зовнішньої політики та механізму забезпечення національної безпеки Сполучених Штатів у період Холодної війни, з метою визначення його ролі, функцій, масштабів впливу та наслідків для міжнародних відносин.

Дослідницькі завдання:

–Передовсім проаналізувати стан наукової розробки проблеми та основні підходи до оцінки діяльності ЦРУ в історіографії;

–Визначити методологічні засади та методи дослідження діяльності американської розвідки;

–Дослідити історичні передумови створення ЦРУ та особливості його інституційного оформлення;

–Проаналізувати законодавчу базу та організаційну структуру ЦРУ у період Холодної війни;

–Охарактеризувати участь ЦРУ у реалізації стратегії стримування СРСР;

–Дослідити основні напрями контраверсійної, інформаційної та психологічної діяльності ЦРУ у країнах соціалістичного табору та «третього світу»;

–Оцінити роль ЦРУ у ключових міжнародних конфліктах 1947–1991 рр.;

–Проаналізувати наслідки діяльності ЦРУ для зовнішньої політики США та міжнародної системи безпеки.

Об’єктом дослідження є зовнішня політика Сполучених Штатів Америки у період Холодної війни, а **предметом дослідження** – діяльність Центрального розвідувального управління США у 1947–1991 рр. Як інструменту реалізації цієї політики.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 1947 по 1991 рр., що відповідає часу існування та діяльності Центрального розвідувального управління США в умовах Холодної війни. Початок досліджуваного періоду пов’язаний з ухваленням Закону про національну безпеку 1947 року, який заклав правові та інституційні основи створення ЦРУ і визначив його місце в системі національної безпеки США.

Завершення хронологічного періоду у 1991 році зумовлене розпадом Радянського Союзу та припиненням Холодної війни, що призвело до трансформації міжнародної системи та переосмислення ролі американських спецслужб. Обрані хронологічні межі дозволяють простежити еволюцію ЦРУ, основні напрями його діяльності та оцінити внесок управління у реалізацію зовнішньої політики США і перебіг глобального протистояння другої половини ХХ століття.

Географічні межі дослідження охоплюють територію Сполучених Штатів Америки як держави, у межах якої формувалися стратегічні засади, організаційна структура та механізми функціонування Центрального розвідувального управління, а також широкий міжнародний простір, у якому здійснювалася його діяльність у період Холодної війни. Основна увага приділяється регіонам, що перебували у сфері глобального протистояння наддержав, зокрема країнам Європи, Латинської Америки, Близького та

Середнього Сходу, Південно-Східної Азії й Африки, де ЦРУ проводило розвідувальні, коверсійні, інформаційні та психологічні операції.

Визначення таких географічних меж дозволяє комплексно дослідити масштаби та напрями діяльності ЦРУ, простежити регіональні особливості реалізації зовнішньополітичних інтересів США, а також оцінити вплив американської розвідки на перебіг міжнародних процесів і локальних конфліктів у різних частинах світу впродовж 1947–1991 рр.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ПИТАННЯ

1.1. Огляд наукових досліджень авторів

Дослідження діяльності Центрального розвідувального управління США протягом періоду Холодної війни є предметом значної наукової уваги, що охоплює як західні, так і вітчизняні дослідження. Західна історіографія характеризується значним різноманіттям підходів і методологічних орієнтирів, що відображає як традиції англо-американської історіографії, так і вплив сучасних політичних та соціальних досліджень на інтерпретацію діяльності ЦРУ. Одним із перших і найвпливовіших представників цього напрямку є Аллен Даллес, який у праці «The Craft of Intelligence» (1963) акцентує увагу на практичних аспектах роботи ЦРУ, організаційній структурі та методах збору і аналізу інформації, що формували ефективність управління в перші роки його діяльності. Робота Даллеса характеризується техніко-практичним підходом і надає унікальний погляд зсередини організації, що є важливим джерелом для оцінки інституційного розвитку ЦРУ.

Пізніше в західній історіографії з'являються більш критичні оцінки діяльності управління, пов'язані із публікацією розсекречених матеріалів і звітів Конгресу. Робота Тіма Вінера «Legacy of Ashes: The History of the CIA» (2007) представляє комплексну хронологію діяльності ЦРУ з акцентом на помилки, невдалі операції та політичні скандали, що супроводжували діяльність управління. Вінер висвітлює взаємодію ЦРУ з президентською адміністрацією та конгресом, а також показує, як внутрішні проблеми управління впливали на ефективність його операцій. Подібним чином, дослідження Крістофера Ендрю «For the President's Eyes Only» (1995) фокусуються на взаємодії ЦРУ з виконавчою владою США, демонструючи,

як таємна інформація та приховані операції впливали на ухвалення стратегічних рішень на найвищому рівні.

Інші дослідники, зокрема Родрі Джеффри-Джонс «The CIA and American Democracy» (2003), зосереджують увагу на політичних, соціальних та етичних аспектах діяльності ЦРУ, аналізуючи, як операції управління впливали на демократичні інститути та формування громадської думки у США. Наукові праці Х'ю Вілфорда «The Mighty Wurlitzer: How the CIA Played America» (2008) та Сеймура Герша (The Price of Power, 1983) висвітлюють психологічні та інформаційні кампанії, що проводилися ЦРУ всередині країни та за її межами, підкреслюючи важливість непрямого впливу розвідки на політичні процеси. Джон Прадос «Safe of Democracy: The Secret Wars of the CIA» (2006) аналізує операції ЦРУ у країнах «третього світу» та їхні наслідки для регіональної політики, демонструючи, що приховані втручання мали довготривалі соціально-політичні ефекти.

Вітчизняна історіографія зосереджується здебільшого на оцінці діяльності ЦРУ в контексті глобального протистояння з Радянським Союзом та державами соціалістичного табору. Дослідження радянських і пострадянських авторів, а також публікації українських істориків, переважно концентруються на питаннях протидії ЦРУ СРСР, підтримки антикомуністичних рухів у Європі та Латинській Америці, впливу агентурної роботи на політичні процеси у країнах соціалістичного блоку, а також на аналізі розсекречених матеріалів, доступних через відкриті архіви та публікації. Вітчизняні дослідження підкреслюють важливість оцінки ефективності операцій ЦРУ та їхнього впливу на міжнародну безпеку, а також намагаються інтегрувати західні наукові підходи у власний аналіз, що дозволяє здійснювати порівняльні оцінки та формувати більш комплексне уявлення про діяльність управління.

1.2. Джерельна база(офіційні документи США, матеріалу Конгресу, розсекречені архіви, мемуари, преса

Джерельна база дослідження ґрунтується на різнорівневому поєднанні офіційних державних документів, матеріалів Конгресу, розсекречених архівних фондів, мемуарної та інтерв'юної літератури, а також публікаційної та журналістської матеріалі, що забезпечує комплексний і багатовимірний підхід до вивчення діяльності Центрального розвідувального управління у 1947–1991 рр. До категорії офіційних джерел належать нормативно-правові акти та урядові постанови, передусім Закон про національну безпеку 1947 року, що заклав інституційні підвалини діяльності ЦРУ; документи Національної безпеки та директиви Президента; щоденні брифи для президента (Presidential Daily Briefs) та інші внутрішні звіти виконавчої влади, доступні в президентських бібліотеках та фондах Національного архіву США. Значну роль у джерельній базі відіграють матеріали Конгресу: звіти та протоколи слухань сенатських і палати представників, зокрема робочі матеріали та висновки Комісії Сенату з розслідувань (Church Committee, 1975–1976), які містять свідчення, витяги з внутрішніх доповідей і рекомендації щодо контролю за діяльністю розвідки. До розсекречених архівів належать фонди ЦРУ, що зосереджені у CIA Electronic Reading Room (CREST) та в системі National Archives, публікації серії Foreign Relations of the United States (FRUS), електронні колекції дипломатичних та оперативних документів; ці джерела дають первинний матеріал щодо оперативного планування, розробки та виконання covert operations, агентурних донесень і внутрішніх оцінок діяльності. Мемуарна література і свідчення учасників (наприклад, праці та спогади керівників і співробітників розвідки, зокрема Аллена Даллеса, Річарда Хелмса та інтерв'ю з такими фігурами, як Френк Візнер, Джон Маккоун/Макконі) постачають інформацію про мотивації, прийняття рішень і внутрішню культуру організації, але ці джерела потребують ретельної критики через суб'єктивність, селективність пам'яті та прагнення авторів виправдати або легітимізувати власні дії. Публікації преси та журналістські розслідування (The New York Times, The Washington Post, праці розслідувачів на кшталт Seymour Hersh, тематичні

журнали і огляди) відображають суспільну дискусію, інформують про скандали (Watergate, «Family Jewels») і часто слугують інструментом виведення на світло засекреченої інформації; водночас журналістські матеріали варто використовувати у сукупності з архівними джерелами через можливість помилкових або політизованих інтерпретацій. Окрему групу становлять документи, отримані через процедури розсекречення та FOIA-запити, які дозволяють досліднику реконструювати хронологію операцій, комунікації між ЦРУ і Білим домом, реакції конгресу та публічні розкриття, але які іноді є уривчастими або редагованими з огляду на питання безпеки. Методологічно робота з джерельною базою передбачає критичну фільтрацію та верифікацію інформації: встановлення походження документа (provenance), датування, авторства й адресата; зіставлення офіційних записів із мемуарами та преси для виявлення розбіжностей; використання принципу тріангуляції для підвищення достовірності висновків; а також врахування ідейних та інституційних упереджень авторів, причин мовчання або селективного мовлення у різні періоди (наприклад, активна цензура в часи перебігу операцій versus пізніші періоди після публікації «Family Jewels» і роботи Church Committee).

Практична реалізація дослідження передбачає систематичний аналіз документальних масивів у CREST та Національному архіві, аналіз публікацій FRUS як джерела дипломатичного контексту, роботу з транскриптами та звітами конгресу, опрацювання мемуарів (Dulles, Helms), а також включення сучасних наукових досліджень і журналістських розслідувань (Weiner, Prados, Andrew, Wilford та ін.) для інтерпретації і синтезу фактів.

1.3. Методологічні підходи до вивчення діяльності ЦРУ

Методологічні підходи до вивчення діяльності Центрального розвідувального управління США у 1947–1991 рр. ґрунтуються на поєднанні кількох взаємодоповнюваних історико-наукових методів, що дозволяють забезпечити комплексний і системний аналіз як інституційної, так і операційної складової діяльності управління. В основі дослідження лежить

історико-порівняльний підхід, який передбачає зіставлення функціонування ЦРУ з діяльністю інших розвідувальних структур того часу, зокрема КДБ СРСР, військових та дипломатичних служб інших держав. Такий підхід дозволяє визначити специфіку американської розвідки, її роль у глобальному протистоянні двох наддержав, оцінити ефективність прийняття рішень та формування стратегічних курсів у порівнянні з аналогічними інституціями інших країн. Інституційний підхід дає змогу детально вивчити організаційну структуру ЦРУ, його підрозділи та функції, а також взаємодію управління з іншими державними інституціями, включно з Білим домом, Конгресом і військово-промисловим комплексом. Цей підхід дозволяє простежити еволюцію управління від моменту його створення в 1947 році до кінця Холодної війни, аналізувати законодавчі рамки та механізми контролю за діяльністю ЦРУ, оцінити адаптацію організаційної структури до нових політичних і технологічних умов, а також зрозуміти, як інституційна культура впливала на ефективність реалізації завдань управління.

Структурно-функціональний метод зосереджується на вивченні механізмів роботи ЦРУ, включно з процесами збору та аналізу розвідувальної інформації, планування і проведення прихованих операцій, координації дій із іншими державними органами та військовими структурами. Цей підхід дозволяє систематизувати інформацію про функціональні блоки управління, оцінити ефективність окремих програм і кампаній, визначити сильні та слабкі сторони організаційної моделі ЦРУ, а також зрозуміти принципи прийняття рішень у критичних ситуаціях.

Політичний та аналітичний методи дослідження спрямовані на оцінку ролі ЦРУ у формуванні і реалізації зовнішньої політики США, участі у стратегічних рішеннях щодо СРСР, країн соціалістичного табору та держав «третього світу». Вони дозволяють аналізувати вплив розвідки на міжнародні конфлікти, політичні режими, процеси державотворення та громадянські конфлікти, а також вивчати механізми непрямого впливу, такі як

пропагандистські кампанії, економічні санкції, підтримка антикомуністичних організацій.

Особлива увага приділяється критичному аналізу джерел, який передбачає зіставлення офіційних документів, матеріалів Конгресу, розсекречених архівів, мемуарів співробітників ЦРУ та публікацій преси для виявлення суперечностей, суб'єктивних оцінок та ідеологічних упереджень. Використовується принцип тріангуляції джерел, що дозволяє підвищити достовірність отриманих фактів, реконструювати хронологію подій та визначити реальний вплив діяльності ЦРУ на політичні процеси.

Крім того, методологія включає елементи соціологічного та психологічного аналізу, які дають змогу оцінити внутрішню культуру організації, мотивацію керівників і співробітників, їхні ціннісні орієнтири, стиль управління та взаємодію з політичними інститутами та громадською думкою. Комплексне застосування цих методологічних підходів забезпечує багатовимірний аналіз діяльності ЦРУ у 1947–1991 рр., дозволяє простежити закономірності його функціонування, оцінити ефективність операцій, зрозуміти масштаби політичного, економічного та ідеологічного впливу, а також визначити роль управління у формуванні стратегічних рішень США протягом Холодної війни. Такий підхід забезпечує наукову обґрунтованість висновків і дозволяє поєднати аналіз внутрішніх інституційних механізмів із оцінкою їхнього зовнішнього впливу у глобальному контексті.

РОЗДІЛ 2. ЦРУ У СИСТЕМІ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ США В ПЕРІОД ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ

2.1. Створення, функції і структура ЦРУ

Розвідувальна діяльність США до Другої світової війни характеризувалась фрагментарністю інституцій, обмеженим ресурсним забезпеченням і переважною орієнтацією на дипломатичну й військово-морську розвідку, що відображало політичну традицію ізоляціонізму та правові обмеження міжвоєнного періоду. Перші постійні формальні інституції зародилися наприкінці XIX століття: Офіс військово-морської розвідки (Office of Naval Intelligence) був створений у 1882 році, а при Військовому міністерстві сформувалися підрозділи військової розвідки (Military Information Division), які здійснювали збір інформації про іноземні збройні сили й наміри. Досвід Першої світової війни продемонстрував значення криптоаналізу і координації розвідувальної роботи так, розкриття «Циммерманського телеграму» британською криптографічною службою стало важливим фактором у прийнятті політичних рішень, тоді як американські потужності у цій сфері були ще обмеженими. У період після Першої світової війни як перший постійний орган цивільного криптоаналізу і зовнішньої розвідки виступила так звана «Чорна кімната» (Black Chamber) під керівництвом Герберта Ярдлі, яка успішно проводила розшифровку дипломатичних перехоплень до свого розформування в 1929 році за політичного рішення Держсекретаря Генрі Стімсона; цей епізод ілюструє одночасно наявність професійних компетенцій і вразливість розвідувальних ініціатив до політичних пріоритетів та етичних запитів суспільства. В

міжвоєнний період розвідувальна діяльність покривалась переважно поліграфічною та дипломатичною мережею: консульські й дипломатичні служби, торгові агентства, місіонерські та приватні комерційні контакти становили основні джерела інформації за кордоном, тоді як органи військової та морської розвідки здійснювали спеціалізований збір даних щодо озброєнь і маневрів. Характерною рисою цього етапу була відсутність єдиної системи координації між різними відомствами, слабкий механізм цивільного парламентського контролю і обмежене фінансування, що зменшувало здатність США проводити масштабні приховані операції або підтримувати розгалужені агентурні мережі в мирний час. Разом з тим технічний розвиток, зростання значення криптографії, радіоелектронних перехоплень та еволюція методів збору інформації, створив передумови для більш централізованого підходу, який реалізувався вже в умовах Другої світової війни та втілювався в створенні Офісу стратегічних служб (OSS) як попередника Центрального розвідувального управління; отже, аналіз передвоєнної розвідки США виявляє поєднання окремих професійних напрацювань і системних недоліків, які визначили характер інституційної трансформації американської розвідки в наступному періоді.

Офіс стратегічних служб (Office of Strategic Services, OSS) був створений у 1942 році як спеціальний орган американської розвідки та координації прихованих операцій під час Другої світової війни. Його формування було безпосередньо пов'язане з необхідністю централізованого збору розвідувальної інформації, організації агентурних мереж та проведення диверсійно-підривних операцій у європейському та азійському театрах воєнних дій. Передумовами створення OSS стали обмежена ефективність існуючих військово-морських і армійських розвідувальних служб, розпорошеність іноземної інформації та потреба у координації діяльності між армією, флотом та державним департаментом.

Ініціатива створення OSS належала американському дипломату і офіцеру військової розвідки Аллену Даллесу та відомому політологу Вільяму

Доноу, проте основним архітектором організації вважається Вільям Джозеф Доноу, який на посаді директора розробив концепцію комплексної розвідки та стратегічних операцій. OSS об'єднала функції військової, економічної та політичної розвідки, включаючи підготовку і керівництво агентурними мережами, саботажем, психологічними операціями та пропагандою проти держав ОІ. Організаційно OSS складався з кількох департаментів: Інтелектуального відділу, відповідального за збір і аналіз розвідувальної інформації; Секретного відділу, який координував спеціальні операції та агентурну роботу; та Операційного департаменту, що забезпечував підготовку агентів, координацію діяльності партизанських і підпільних груп у районах бойових дій.

OSS не лише забезпечував збір інформації для військового командування та політичного керівництва США, а й заклав інституційні та методологічні основи для подальшого створення Центрального розвідувального управління. Досвід OSS продемонстрував важливість централізованого управління, координації між різними відомствами та інтеграції військової і цивільної розвідки, а також формування агентурних мереж у мирний і воєнний час. Значним внеском OSS стало впровадження методів аналізу інформації, підготовки агентів і ведення прихованих операцій, які пізніше були адаптовані та розширені в ЦРУ. Після завершення Другої світової війни OSS було розформовано, однак більшість його функцій і кадрів стали основою для нового інституційного утворення — Центрального розвідувального управління, що було створене в 1947 році відповідно до Закону про національну безпеку, і яке успадкувало як методологічні підходи, так і організаційні стандарти своєї попередниці.

Законодавча база створення Центрального розвідувального управління (ЦРУ) була закріплена Законом про національну безпеку від 18 липня 1947 року (National Security Act of 1947), який став фундаментальним документом для формування системи національної безпеки США після Другої світової війни та завершення етапу організаційного розпорошення розвідувальних

структур. Закон мав на меті централізувати і координацію діяльності американської розвідки, яка до цього існувала фрагментарно: окремі підрозділи військової та морської розвідки, а також цивільні агентурні служби, не мали єдиного керівництва і часто діяли незалежно одна від одної, що знижувало ефективність отримання та аналізу стратегічної інформації. Закон визначав ЦРУ як центральний орган розвідувальної спільноти США, покликаний здійснювати збір, аналіз та оцінку інформації щодо іноземних держав, міжнародних організацій, неурядових суб'єктів та потенційних загроз для національної безпеки, а також надавати відповідні висновки Президенту та керівництву уряду для прийняття стратегічних рішень.

Документ чітко закріплював цивільний контроль над розвідкою, встановлюючи підпорядкування директора ЦРУ безпосередньо президенту США. Це положення забезпечувало централізоване управління та оперативну гнучкість, дозволяло координувати діяльність управління з іншими державними органами, включно з Державним департаментом, Міністерством оборони та військовими розвідувальними підрозділами. Закон також формалізував створення Ради національної безпеки (National Security Council, NSC), що координувала розробку і реалізацію зовнішньополітичних і оборонних стратегій США, при цьому ЦРУ стало ключовим виконавчим органом у сфері забезпечення розвідувальної підтримки цієї Ради.

Завдання ЦРУ, визначені в Законі про національну безпеку 1947 року, включали три взаємопов'язані напрями діяльності. По-перше, збір, систематизацію та аналіз розвідувальної інформації, що дозволяло здійснювати прогнозування міжнародних подій, оцінювати політичні, економічні та військові загрози та розробляти стратегічні рекомендації для керівництва держави. По-друге, координацію діяльності між різними державними органами, що здійснювали розвідувальну роботу, включаючи військові відомства, дипломатичні структури та економічні служби, з метою уникнення дублювання зусиль і підвищення ефективності управління інформаційними потоками. По-третє, проведення прихованих операцій

(covert operations), які могли включати агентурну роботу, саботаж, підтримку антикомуністичних рухів та інші дії, необхідні для забезпечення стратегічних інтересів США за кордоном, якщо їх визначав президент.

Закон 1947 року став не лише нормативною основою функціонування ЦРУ, а й методологічним орієнтиром для побудови комплексної системи розвідки, яка об'єднувала аналітичні, оперативні та координаційні функції. Він заклав правові підвалини для формування централізованої інституції, здатної поєднувати накопичений досвід Другої світової війни, технологічні та організаційні напрацювання попередніх розвідувальних структур і реагувати на нові загрози в умовах формування глобальної системи Холодної війни. Вибір законодавчого підходу з акцентом на цивільний контроль та президентську підпорядкованість директора ЦРУ забезпечив довготривалу стабільність інституційної моделі та створив передумови для подальшого розвитку та масштабування розвідувальної діяльності США у міжнародному контексті. Закон про національну безпеку 1947 року визначив місце ЦРУ як центрального елемента американської розвідувальної системи, заклав стандарти функціонування, координації та контролю, що залишалися актуальними протягом усього періоду Холодної війни.

Структура і функції Центрального розвідувального управління (ЦРУ) в ранній післявоєнний період слід розглядати як процес інституційного формування, що поєднував елементи правового закріплення, організаційного наслідування практик OSS та оперативної адаптації до умов нового глобального протистояння. Створене Законом про національну безпеку 1947 року управління було організаційно підпорядковане директору Центральної розвідки (Director of Central Intelligence, DCI) і вбачалося як центр координації цивільної зовнішньої розвідки США та аналітичного супроводу зовнішньополітичних рішень; при цьому статус директора як головного радника Президента і Ради національної безпеки забезпечував ЦРУ пріоритет у доступі до найвищих рівнів політичного керівництва. Формальна структура ЦРУ в перші роки була відносно компактною, але функціонально

багатогранною: окремі підрозділи відповідали за збір і обробку розвідувальної інформації (оперативно-агентурна робота і аналітичні служби), за спеціальні (позаканонні у вузькому сенсі) операції, за технологічну і технічну підтримку, а також за адміністративне і фінансове забезпечення. Аналітична функція була реалізована через створення офісів, що забезпечували підготовку довготермінових аналітичних оцінок і оперативних дайджестів для президента та урядових структур (зокрема Office of Current Intelligence та пізніші інститути підготовки National Intelligence Estimates), що дозволяло ЦРУ виконувати роль «сигнального» органу — попереджати державне керівництво про загрози й пропонувати оцінки альтернатив розвитку подій. Водночас оперативна складова — набуття агентурної інформації, вербування і ведення джерел, побудова мереж контрінформації — була сконцентрованою в підрозділах, які успадкували традиції й кадри OSS; ця складова швидко набула пріоритетного значення в умовах Холодної війни, оскільки реальна політика стримування вимагала не лише аналітичної підтримки, а й прихованих впливів на політичні процеси за кордоном.

Особливе місце в інституційній конфігурації раннього ЦРУ посіло питання проведення прихованих операцій. Відповідь на виклики холодної війни вимагала формування окремого інструментарію підривної, пропагандистської та агентурно-парамілітарної діяльності; як наслідок, у другій половині 1940-х — на початку 1950-х рр. Була вироблена практика передавання повноважень для таких операцій через рішення Ради національної безпеки (зокрема через директиви типу NSC), що формалізували механізм делегування ЦРУ відповідальності за covert action при збереженні можливості політичного контролю з боку виконавчої влади. У практичному вимірі це означало створення окремих структурних блоків або програм (наприклад, Office of Policy Coordination та їхні подальші інтеграції), які працювали з «чорними» фондами, розвивали агентурні мережі, організовували підтримку опозиційних сил та здійснювали

психологічні операції; одночасно така діяльність формувала напругу у відносинах із дипломатичними відомствами і військовими структурами, зумовлювала суперечності щодо пріоритетів розвідки та межі її компетенції.

Технічна і технологічна функції ЦРУ розвивалися паралельно: управління активно інвестувало в авіаційну розвідку на далекі відстані (проект U-2), супутникові програми розвідки з космосу (серії супутникової фотографії) та сигнальну розвідку у тісній координації з відповідними військовими та цивільними агентствами. Розвиток цих технічних можливостей дозволив ЦРУ перейти від переважно людської розвідки до гібридної моделі, яка поєднувала HUMINT з технічною розвідкою і забезпечувала глибший доступ до стратегічних даних (ядерний потенціал, рухи військ, економічні показники тощо). Організаційно це зумовило появу спеціалізованих відділів, що відповідали за науково-технічний супровід операцій, розробку технічних засобів збору інформації та обробку даних.

Початкові етапи функціонування ЦРУ позначені низкою ключових інституційних процесів. По-перше, управління здійснило масове залучення кадрів і практик OSS, що забезпечило швидкий старт операційної діяльності, але водночас вимагало створення нових норм внутрішньої дисципліни та процедур контролю. По-друге, у ранній період посилилася координація з президентською адміністрацією через механізми NSC, яка перетворювала аналітичні продукти ЦРУ на безпосереднє підґрунтя для зовнішньополітичних рішень та дозволяла інтегрувати розвідувальні висновки у стратегії стримування. По-третє, організаційна еволюція виявляла тенденцію до двовимірної спеціалізації: одночасного нарощування аналітичного потенціалу (для підготовки оцінок і прогнозів) і оперативно-технологічної спроможності (для реалізації прихованих і технічних програм). Це поєднання створювало структурні напруги всередині управління та між агентствами, оскільки аналітична неупередженість іноді конфліктувала з потребою підтримувати оперативні проекти, а необхідність секретності обмежувала можливості зовнішнього і внутрішнього контролю.

Функціонально ЦРУ у ранній фазі виконувало кілька взаємопов'язаних ролей: постачальника оперативної розвідки й аналітичних оцінок для президента і керівництва держави; виконавця прихованих операцій, спрямованих на захист і просування національних інтересів поза межами відкритої дипломатії; координатора розвідувальної співпраці між різними відомствами та іноземними партнерами; технічного оператора у сфері стратегічної розвідки. На практиці це означало, що ЦРУ формувало як коротко- й середньострокові інформаційні продукти (*current intelligence*), так і довгострокові стратегічні оцінки (*national estimates*), одночасно плануючи та реалізуючи операції, які могли мати прямий політичний і військовий вплив у регіонах інтересів США.

Нарешті, початкові етапи діяльності ЦРУ характеризувалися відсутністю ефективного зовнішнього демократичного нагляду — контроль з боку Конгресу та громадськості був обмежений, що створювало системне середовище для розширення повноважень і використання неконтрольованих механізмів фінансування. Це надалі стало однією з причин політичних суперечок і пізніших реформ (зокрема після розкриттів 1970-х рр.), але в контексті 1947–1950-х рр. Забезпечувало ЦРУ оперативну гнучкість і швидкість реакції, необхідні для протистояння радянському впливу.

2.2. Протидія СРСР

Роль Центрального розвідувального управління у системі протидії СРСР у період Холодної війни була ключовою складовою американської стратегії стримування, яка формувалася на засадах доктрини Трумена та подальшого розвитку концепцій масового ядерного потенціалу та політики глобальної протидії комуністичній експансії. Стратегія стримування передбачала не лише демонстрацію військової сили та ядерного потенціалу, але й систематичне використання розвідки для оцінки намірів і можливостей Радянського Союзу, виявлення слабких місць економічної та військової системи противника, а також планування заходів з політичного,

економічного і психологічного впливу, що могли стримувати радянську експансію без прямого військового конфлікту.

ЦРУ у цьому контексті виконувало кілька взаємопов'язаних функцій. По-перше, управління забезпечувало безперервний збір і аналіз стратегічної інформації про радянський військово-промисловий комплекс, ядерну програму, військові структури та політичне керівництво. Це включало роботу з агентурними мережами, перехоплення сигналів, обробку дипломатичної та відкритої інформації, а також координацію з військовими розвідками США і союзників. Завдяки такому багатоплановому підходу ЦРУ здобуло здатність оцінювати об'єктивні можливості СРСР, прогнозувати розвиток стратегічних озброєнь, рухи військ та потенційні політичні рішення, що безпосередньо впливало на формування політики стримування на рівні національної безпеки.

По-друге, ЦРУ здійснювало приховані операції, спрямовані на політичну, економічну і психологічну дестабілізацію радянського блоку та послаблення впливу комуністичних режимів у Європі та Азії. До таких заходів належали підтримка антикомуністичних організацій, пропагандистські кампанії, інформаційні впливи на суспільну думку, фінансова та матеріальна допомога опозиційним структурам, а також організація спеціальних операцій, що включали саботаж або непряме втручання у внутрішні процеси країн-сателітів СРСР. Цей комплекс дій був спрямований на створення системи перешкод для радянської експансії і підриву внутрішньої стабільності соціалістичного блоку без необхідності прямого військового протистояння.

По-третє, ЦРУ активно брало участь у формуванні аналітичних оцінок та стратегічних прогнозів для Ради національної безпеки та президента США. Це дозволяло інтегрувати розвідувальні висновки у високорівневі стратегічні документи, планувати ядерне стримування, позиціонувати США у переговорах і контролювати геополітичну ситуацію в критичних регіонах. Аналітичні продукти ЦРУ включали оцінку радянського потенціалу в

ядерній сфері, можливі напрямки військових дій, політичну стабільність радянського керівництва, внутрішні економічні слабкості та суспільну напругу, що дозволяло американській адміністрації приймати рішення з високим ступенем достовірності та зменшувати ризики стратегічних помилок.

Особливою складовою стратегії стримування була діяльність ЦРУ у сфері інформаційної війни та психологічних операцій, які забезпечували непрямий тиск на СРСР і його союзників. До таких заходів належала організація радіо- та друкованих пропагандистських кампаній, підтримка дисидентських рухів у країнах соціалістичного блоку, контроль за публікацією антикомуністичної літератури та культурних матеріалів, а також проведення психологічного впливу на ключові групи населення для зниження довіри до комуністичних режимів. Ці операції дозволяли створювати додатковий механізм стримування, який діяв у паралелі з військово-технічними засобами, посилюючи комплексний вплив США у глобальному масштабі.

Упродовж періоду Холодної війни взаємодія Центрального розвідувального управління зі сферою оборони та військово-промисловим комплексом (ВПК) становила одну з центральних складових як оперативної діяльності ЦРУ, так і національної системи безпеки США в цілому, формуючи багатовимірний вектор впливу на планування силової політики, розроблення озброєнь та технічних рішень, а також на виконання спеціальних і партизансько-парамілітарних операцій. З одного боку, ЦРУ виконувало функцію постачальника критичної розвідувальної інформації для формування військової доктрини та оперативних планів: аналітичні продукти управління — *current intelligence*, *National Intelligence Estimates* та оперативні брифінги для президента і керівництва Пентагону — забезпечували оцінки радянського ядерного потенціалу, виробничих можливостей ВПК СРСР, дислокації військ, розгортання протиракетних і протиповітряних систем, а також оцінки перспективних технологій противника. Ці оцінки прямо впливали на визначення пріоритетів оборонних закупівель, темпів

нарощування певних видів озброєнь і модернізації союзних сил, оскільки державне керівництво та військове планування спиралося на розвідувальні висновки щодо потенційних загроз і вразливостей супротивника. З іншого боку, ЦРУ виступало активним замовником і координатором розробок у прикордонних з розвідкою технічних сферах: директорат науки і техніки в структурі ЦРУ ініціював і супроводжував програми високотехнологічної розвідки (повітряної та космічної фотографії, SIGINT і електронної розвідки, безпілотних систем, засобів прослуховування), які реалізовувалися у партнерстві з приватними оборонними підрядниками та науковими інститутами. Через цей канал проходили значні «чорні» і напів засекречені контракти, які фінансувалися з так званого «чорного бюджету», що унеможливлювало прозоре громадянське контролювання і створювало специфічну залежність між потребами розвідки, оборонними замовленнями та інтересами ВПК. Практичними виявами цієї взаємодії були програми стратегічної розвідки (наприклад, програми повітряної розвідки та супутникового спостереження), які дозволяли отримувати достовірні дані про ядерні випробування, розгортання міжконтинентальних балістичних ракет і виробничі потужності, що, у свою чергу, впливало на переговорні позиції США у переговорах з контролю озброєнь та на розрахунки щодо формування сил відповіді.

Окрему групу функцій становила співпраця ЦРУ з військовими структурами у сфері планування та виконання спеціальних операцій: управління забезпечувало розвідувальну підтримку для підготовки та реалізації партизанських і десантних акцій, навчання і забезпечення проксі-формувань, координацію дій з військово-морськими, повітряними та спеціальними підрозділами у конкретних театрах дій. Структурно ця діяльність реалізовувалася через спеціалізовані підрозділи, що успадкували традиції Офісу політичної координації та Секретного відділу OSS - пізніші офіси по covert action і Special Activities Division - які мали паритетні або перетинальні повноваження з відповідними підрозділами Пентагону.

Конкретні операційні приклади демонстрували як ефективність, так і ризики такої інтеграції: успішні розвідувально-технічні проекти забезпечували вирішальну інформаційну перевагу, тоді як невдалі чи недооцінені оперативні кампанії (наприклад, невдала висадка у затоці Свиней 1961 р.) підкреслювали наслідки недостатньої синергії, протиріч в оцінках ризиків і проблем із політичним контролем.

Взаємодія з ВПК мала й інший, більш тривалий ефект: вимоги розвідки та специфіка її завдань впливали на науково-технічні орієнтації оборонних виробників, сприяючи розвитку вузькопрофільних технологій (високоточна оптика, радіоелектронні системи, засоби збору SIGINT, віддалені засоби спостереження). Часто потреби ЦРУ стимулювали появу непрозорих ланцюгів субпідрядів і консорціумів, в яких промислові фірми виконували роботи, недоступні для публічного аудиту. Така конфігурація породжувала взаємну залежність: ВПК отримував замовлення і можливості для інновацій, ЦРУ - технологічні рішення, але надмірна закритість і фінансова автономія створювали умови для інституційних конфліктів і корупційних ризиків.

Важливим аспектом взаємодії ЦРУ і військової сфери був процес координації розвідувальних компетенцій у межах національної системи розвідки: створення Агентства національної розвідки (пізніше - National Reconnaissance Office) і заснування Defense Intelligence Agency у 1960–1961 рр. Відбувалися частково як відповідь на необхідність упорядкувати розподіл функцій між цивільною розвідкою та військовими розвідслужбами, уникнути дублювання, а також полегшити обмін технічною інформацією. Проте на практиці конкуренція за інформаційні ресурси, права доступу до джерел та оперативну ініціативу залишалася однією з причин «травм» у системі: суперечки щодо пріоритетів розгортання ресурсів, доступу до «чорних» фондів і контролю за секретними програмами часто вирішувалися на рівні Національної безпеки або під тиском адміністрації Білого дому.

Крім того, роль ЦРУ у військовій сфері включала значущу складову участі в програмах контр-підводної та морської розвідки, протидії радянському підводному флоту, моніторингу стратегічних компонентів радянських ВМС і ВПС, що мало безпосередній вплив на розвиток протипідводних технологій, систем раннього виявлення та координації з союзними військовими розвідками. Технологічні можливості ЦРУ у поєднанні з інформацією від військових джерел підсилювали точність оцінок, необхідних для розроблення систем попередження про ракетний напад і для планування стратегічного ядерного стримування. Одночасно, на тлі цієї співпраці, використання розвідувальних даних у цілях планування військових операцій піднімало питання легітимності цивільного управління над операціями, що могли мати прямі воєнні наслідки.

Необхідно підкреслити політично-інституційні наслідки взаємодії ЦРУ з ВПК: закритість фінансування і масштаб «чорних» програм сприяли появі практик мінімального зовнішнього контролю, що у 1970-х рр. Стало предметом гострої критики і реформування через публічні розкриття й освітні розслідування Конгресу. Реформування системи нагляду, підвищення ролі конгресових комітетів з питань розвідки та часткова прозорість бюджетних процедур виникли як прямий наслідок необхідності врегулювання відносин між інтересами національної безпеки, потребами ВПК і принципами цивільного контролю в демократичному суспільстві.

Підтримка антикомуністичних рухів у світі здійснювалася Центральним розвідувальним управлінням як системна, багаторівнева і цілеспрямована складова політики зовнішнього впливу Сполучених Штатів у добу Холодної війни; ця діяльність поєднувала аналітичну селекцію об'єктів втручання, оперативно-адміністративні механізми постачання ресурсів, інструменти політико-інформаційного впливу та парамілітарні дії, що реалізовувалися в умовах жорсткої секретності та прагнення зберегти «припустиму заперечуваність» (*plausible deniability*). Ідеологічною та стратегічною підставою такої політики слугували основні положення

доктрини стримування: запобігання розширенню радянського та комуністичного впливу вимагало не лише відкритих дипломатичних і військових заходів, а й прихованих операцій, спрямованих на послаблення опори СРСР у ключових регіонах. На практичному рівні реалізація підтримки антикомуністичних сил базувалася на нормативно-процедурних рішеннях виконавчої влади (зокрема директиви Національної Ради Безпеки, що формалізували механізм делегування ЦРУ повноважень для проведення covert operations, наприклад NSC 10/2), структурних рішеннях всередині самої розвідувальної спільноти (створення та використання спеціалізованих підрозділів і програм - Office of Policy Coordination та пізніші директори по covert action і Special Activities) і фінансових механізмах, що забезпечували доступ до так званих «чорних» фондів (shadow/black budgets), котрі дозволяли здійснювати фінансування політичних партій, профспілок, громадських організацій, друкарень, радіостанцій і мереж контактів без публічної звітності. Використовувані методи включали вербування і підтримку місцевих політичних лідерів і еліт, інфільтрацію або створення фронтових організацій для легального поширення пропаганди, організацію та матеріальну підтримку підпільної та напівпідпільної діяльності, забезпечення комунікаційною та матеріальною інфраструктурою, організацію кампаній інформаційного впливу через радіомовлення (Radio Free Europe/Radio Liberty і суміжні канали, що отримували фінансову чи адміністративну підтримку через проксі-структури), а також пряме постачання озброєння й навчання проксі-формувань у випадках, коли це вважалося необхідним для досягнення стратегічної мети. На прикладах операцій видно типовий набір інструментів і механізмів: операція «АЯХ» в Ірані (1953) засвідчила синтез інформаційних кампаній, фінансування політичних груп і організацію вуличних демонстрацій разом із залученням місцевих безпекових органів для усунення уряду, який вважався загрозою інтересам Заходу; операція PBSUCCESS у Гватемалі (1954) комбінувала військову підтримку повстанських формувань, психологічні операції і економічний тиск через заангажовані локальні і

міжнародні структури; спроба вторгнення в затоці Свиней на Кубі (1961) і інші кампанії проти режиму Кастро продемонстрували межі ефективності прихованих військово-політичних акцій при недостатній підтримці з боку політичного керівництва та недооціненні локальних умов; підтримка антикомуністичних сил у Південному В'єтнамі, Афганістані (Operation Cyclone) та Латинській Америці включала значні матеріально-технічні і кадрові ресурси, а також співпрацю з місцевими елітами і міжнародними партнерами. Вибір об'єктів підтримки визначався не лише ідеологічними критеріями, але й прагматичними оцінками геостратегічної важливості регіону, ступеня можливості встановлення ефективного впливу та прийнятності політичних результатів для адміністрації США; унаслідок цього іноді віддавали перевагу короткотерміновим стабілізаційним рішенням і підтримці авторитарних або прозахідних режимів на шкоду довготривалим демократичним перспективам, що пізніше стало предметом критичного осмислення. Інституційно підтримка антикомуністичних рухів викликала склоки та конкуренцію між ЦРУ, Держдепартаментом і військовими за контроль над конкретними ініціативами, джерелами фінансування та визначенням політичних пріоритетів; ці суперечності відображалися у розбіжностях між аналітикою й оперативною практикою та в питаннях політичного контролю над секретними програмами. Юридично і етично приховані операції породили значну кількість проблем: порушення суверенітету інших держав, маніпуляції виборчими процесами, асоціація з репресивними практиками місцевих режимів, що у підсумку формували феномен «blowback» - непередбачуваних негативних наслідків для американських інтересів та безпеки. Публічні розкриття 1970-х років (зокрема документи «Family Jewels» і результати розслідувань Комісії Черча) привели до нормативних і інституційних реформ: посилення ролі конгресових комітетів з розвідки, встановлення процедур більш жорсткого президентського та конгресового контролю над covert action, прозорішого аудиту «чорних» фондів і часткової публічної регламентації діяльності.

Водночас історичні оцінки ефективності цієї політики залишаються полем для наукових дискусій: низка праць указує на короткострокову успішність окремих операцій як інструмента досягнення геополітичних цілей, тоді як інші дослідники (Weiner, Prados, Wilford та ін.) підкреслюють довготривалі соціально-політичні витрати, посилення антиамериканізму, руйнацію громадських інститутів у країнах втручання і непередбачувані регіональні наслідки.

Економічна, ідеологічна та інформаційна війна, яку вела проти СРСР та його союзників Центральне розвідувальне управління у 1947–1991 рр., становила синтетичну форму непрямого впливу, що поєднувала розвідувальну аналітику, приховані операції та координацію з іншими державними інституціями і неурядовими акторами з метою послаблення легітимності супротивника, звуження його геополітичних можливостей і створення сприятливих умов для просування американських інтересів без відкритого застосування військової сили. У рамках економічної війни ЦРУ виконувало роль постачальника спеціалізованих розвідувальних продуктів, необхідних для формулювання заходів економічного тиску, а також безпосереднього координатора або виконавця окремих прихованих економічних заходів: аналіз промислового потенціалу та логістики противника дозволяв ідентифікувати вразливі ланцюги постачання й виробництва, які могли стати об'єктом санкцій, ембарго або цілеспрямованих операцій економічного впливу; у низці випадків розвідувальна інформація слугувала основою для політичного тиску через дипломатичні та фінансові інструменти, координацію з міжнародними фінансовими інституціями та підтримку локальних економічних акторів, які могли створити внутрішній тиск на уряд. Практичні вияви економічної війни включали таємне фінансування опозиційних економічних ініціатив, організацію «пекучих» економічних акцій (локальні страйки, саботаж логістики), підтримку кампаній дискредитації економічної політики режимів, а також приховане маніпулювання інформацією про макроекономічні показники з метою

посилення недовіри до управління; ці інструменти застосовувалися вибірково з огляду на геостратегію та можливий ефект «відскоку» (blowback). Ідеологічна боротьба в рамках холодної війни втілювалася через багатоступеневу систему інтелектуального та культурного впливу, у якій ЦРУ виступало каталізатором і координатором підтримки мереж інтелектуалів, культурних інституцій, наукових центрів та фронтових організацій (відомих у дослідженнях як «культурні фронти»), що мала на меті сформувати спектр дискурсу, сприятливий до західних цінностей та антирадянської критики; інструментарій включав непряме фінансування журналів, видавництв, конференцій та асоціацій, підтримку фондів та стипендій, а також організацію публічних заходів і виставок, що просувала модерністські, ліберальні й антимарксистські наративи. Інформаційна складова, яка є водночас частиною ідеологічної війни, охоплювала широке поле дій: від прямих трансляцій (Radio Free Europe/Radio Liberty та суміжні програми) до складних операцій «чорної» та «сірої» пропаганди, фабрикації документів і розповсюдження дезінформації; ЦРУ використовувало сегментований підхід до аудиторій, розробляючи повідомлення для внутрішніх опозиційних груп, інтелігенції, маргіналізованих прошарків суспільства та зовнішніх міжнародних партнерів, застосовувало методику масованих інформаційних кампаній, оперативно адаптуючи наративи залежно від локального контексту та медіа-ландшафту. Організаційно ці напрями реалізовувалися через поєднання прямих програм управління та фінансування сторонніх організацій-посередників, через створення проксі-інституцій і використання конфіденційних каналів для передачі матеріальної і методичної підтримки, що забезпечувало «припустиму заперечуваність» дій американського уряду. Методи включали класичні прийоми пропаганди (повторювані меседжі, селекція фактів, апеляція до емоцій та ідентичності), психологічні операції (PSYOP), чорно-білу дихотомію у висвітленні подій, а також просунуті техніки цілеспрямованого впливу на елітні кола через інституційні та персональні зв'язки.

Значну роль відігравала також координація з дипломатичними та економічними агентствами США, союзниками та неурядовими фондами, що дозволяла інтегрувати інформаційні й економічні ініціативи в загальний державний підхід до ізоляції чи послаблення впливу СРСР у конкретному регіоні. Ефективність цих заходів була неоднорідною: у деяких випадках інформаційно-ідеологічні кампанії сприяли делегітимації радянських політик і підтримали формування антикомуністичних настроїв, у інших інструменталізація культури і політики підривала довіру до місцевих інституцій, спричиняла антиамериканські реакції і породжувала довготривалі наслідки для політичної стабільності. З точки зору оцінки результативності, проблемою лишається відсутність чітких метрик впливу та труднощі із відокремленням наслідків прихованих дій від інших факторів соціально-політичних змін, що ускладнює постфактумну верифікацію успіху або провалу конкретних ініціатив. Юридичні та етичні наслідки політики інформаційної та ідеологічної війни стали об'єктом суспільної та парламентської критики у 1970-х роках, що призвело до інституційних реформ, посилення контролю з боку Конгресу та часткової регламентації covert action; водночас досвід 1947–1991 рр.

2.3. Діяльність проти країн соціалістичного табору

Діяльність Центрального розвідувального управління США проти країн соціалістичного табору у 1960-х роках слід розглядати як сукупність розвідувальних, аналітичних і прихованих (covert) заходів, зорієнтованих на виявлення слабких місць радянської системи, підтримку антирадянських або помірковано націоналістичних еліт, та створення інформаційно-психологічного тиску, причому конкретні інструменти й масштаби застосування варіювалися залежно від локального контексту, можливостей ЦРУ та політичних інструкцій з боку адміністрації. У випадку Угорщини і Чехословаччини ці загальні принципи набували специфічних форм, оскільки кожна з країн представляла різні поєднання внутрішньої напруги,

геополітичної значущості і ризику прямого військового втручання з боку Москви.

Щодо угорського напрямку, ключовим є розуміння двох рівнів діяльності ЦРУ: по-перше, збір людської і технічної розвідки щодо внутрішньополітичної ситуації, елітних розколів і ступеня радянського контролю; по-друге, інформаційно-психологічні та емігрантські канали впливу (передусім підтримка мовних трансляцій і мереж угорської еміграції), котрі вважалися придатними для створення моральної та інтелектуальної опори для опозиції. Архівні матеріали і внутрішні доповіді ЦРУ фіксують, що ще на етапі революційних подій 1956 року агентурна присутність у самій Угорщині була вкрай обмеженою у звітах згадуються одиничні офіцери під дипределем, брак «внутрішньої» інформації й значна залежність від зовнішніх джерел, зокрема радіомовлення з західної Європи, насамперед Radio Free Europe, та агентурних доповідей від емігрантів і дипломатичних контактів. Ці факти впливали на практичні можливості ЦРУ в середині 1950-х і 1960-х: у відсутності міцної HUMINT-мережі прямі оперативні втручання на підконтрольній території були обмежені, і тому управління робило ставку на інструменти «м'якої сили» - інформаційні трансляції, підтримку емігрантських організацій, підпільні канали передачі літератури і контакти з дисидентською інтелігенцією за кордоном. Аналіз внутрішніх документів також свідчить, що в середині 1960-х років ЦРУ продовжувало вести моніторинг угорської політичної сцени й періодично оновлювало національні оцінки (national intelligence estimates), але жодна з цих аналітичних робіт не створила умови для безпечних оперативних сценаріїв, здатних істотно змінити розклад сил на місці без ризику прямого радянського втручання.

У випадку Чехословаччини 1968 року (Празька весна) характер ролі ЦРУ був іншим за інтенсивністю та спрямованістю: тут управління опинилося перед унікальною аналітичною задачею - прагненням працівників агенції своєчасно визначити характер реформ політичного керівництва (реформізм Александра Дубчека), ступінь готовності Москви вдатись до

заходів примусу й імовірність інтервенції у випадку, якщо реформи вийдуть за допустимі для Кремля межі. ЦРУ здійснювало багатоканальний розвідзбір: технічну розвідку, дипломатичні джерела, сигнальну розвідку та аналіз відкритих джерел, а також інтегрувало ці дані у стратегічні брифінги для NSC і президента. Задokumentовані матеріали агентства згодом показали, що розвідувальна спільнота мала ряд внутрішніх оцінок щодо ймовірності радянського втручання, але прогалини в людській розвідці на місці й обмеження в інтерпретації сигналів ускладнювали точні передбачення темпів і масштабу радянської відповіді. На оперативному рівні ЦРУ забезпечувало інформаційну підтримку союзникам і вело аналітичну роботу, спрямовану на прогнозування розвитку подій; водночас опції прихованого втручання були фактично обмежені через очевидний ризик більш широкого збройного конфлікту у центрі Європи. Архівні дослідження показують також, що агенція систематично моніторила сигналізацію та дипломатичні контакти між Прагою і Москвою, намагаючись визначити індикатори підготовки до вторгнення, проте частина важливих радянських рішень залишалась поза доступом американської розвідки, що призвело до помилкової або запізненої оцінки деяких аспектів — висновок, підтверджений ретроспективними «lessons learned» звітами ЦРУ.

Аналітичні й практичні наслідки діяльності ЦРУ у обох випадках заслуговують окремої уваги. Дефіцит HUMINT на місцях у поєднанні з високим ступенем секретності радянських рішень спричиняв системні обмеження в можливості забезпечити точне і своєчасне стратегічне попередження; це мало наслідки для прийняття політичних рішень у Вашингтоні, де стратегії реагування часто формувалися за умов інформаційної невизначеності. У ЦРУ переважав підхід вибіркової підтримки: інформаційні кампанії, фінансова і організаційна підтримка емігрантських і опозиційних структур, а також використання пропагандистських та культурних каналів (включно з радіомовленням і виданнями) були основними методами впливу, котрі зменшували потребу в

ризикованих прямих втручаннях. Однак такий підхід мав обмеження: вплив назовні часто був повільним, не однаково діяв на маси й еліти, і інколи спричиняв непередбачувані контрефекти (blowback), що в подальшому ускладнювало американські позиції у регіонах. Публічні розкриття й аналітичні ревізії 1970-х показали, що практики прихованої діяльності вимагали чіткішої системи політичного й конгресового контролю; саме «чорні» фонди, інколи подвійні ланцюги фінансування і відсутність прозорого нагляду створили умови для інституційних ризиків і політичної реакції у США після серії скандалів.

З методологічної точки зору, аналіз дій ЦРУ проти Угорщини і Чехословаччини має спиратися на мультиканальну зіставність джерел: поєднання розсекречених внутрішніх історій і оперативних доповідей ЦРУ, матеріалів FRUS і документів конгресових слухань, архівів міжнародних і місцевих акторів, а також мемуарної і журналістської літератури дозволяє відтворити як інституційну логіку управління, так і локальні наслідки його дій. При цьому інтерпретація повинна враховувати фактори інформаційної сліпоти, цілеспрямованої секретності та політичних обмежень, що визначали можливості і межі діяльності розвідки у центрі європейського театру холодної війни.

У сукупності, діяльність ЦРУ проти країн соціалістичного табору в названі роки поєднувала аналітичне узагальнення, інформаційно-пропагандистські операції і вибіркові агентурні ініціативи; проте жодна з цих складових не могла самотійно компенсувати фундаментальні обмеження доступу до прийняття радянських рішень і ризики прямої військової ескалації, що визначалися балансовою логікою холодної війни.

РОЗДІЛ 3. ЦРУ У «ТРЕТЬОМУ СВІТІ»

Операція «Аякс» (кодова назва TRAJAX) 1953 року в Ірані становить один із найбільш документально вивчених і водночас дискусійних прецедентів застосування ЦРУ прихованих дій у «третьому світі». Її аналіз повинен поєднувати політичний, інституційний та оперативний виміри: передумови (націоналізація нафтової індустрії й британська криза), формування політичних інструкцій у Вашингтоні та Лондоні, розробка й виконання плану агентством під егідою NSC, тактика на місці (підкуп, інформаційні кампанії, організація масових дій) та наслідки для внутрішньої політики Ірану й міжнародних відносин. Ухвалення іранським парламентом закону про націоналізацію нафтопромисловості у 1951 р. Під керівництвом прем'єра Мохаммеда Моссаддика спричинило політичну та економічну кризу, у центрі якої опинилися британські нафтові інтереси (Anglo-Iranian Oil

Company). Британський уряд, керуючись як геоекономічними, так і геополітичними міркуваннями щодо послаблення впливу СРСР у Перській затоці, наполягав на активних заходах щодо усунення націоналізму зірваного формату вимога, що сприяла координації з американськими структурами і поступовому залученню ЦРУ до проєкту зміни режиму.

Політико-стратегічна мотивація США для підтримки операції була багатофакторною: поєднання страху перед поширенням радянського впливу в регіоні, прагматичних міркувань щодо контролю над стратегічними енергетичними ресурсами і бажання підтримати прозахідну монархію шаха. На рівні інституцій вирішення про делегування виконання covert action до ЦРУ фіксувалося в директивах Ради національної безпеки; британський МІ6 співпрацював із ЦРУ у підготовчому етапі (операція «Boot» у британській термінології), що відбилося у спільному плануванні і розподілі ролей між агентствами. У джерелах систематично відзначається, що операція мала дві складові: аналітичну - підготовку оцінок та сценаріїв реагування; і практичну - безпосередню організацію дій на місці, у якій ключову роль відіграли оперативні групи ЦРУ на чолі з Кермітом Рузвельтом-молодшим.

Планування і виконання операції мали послідовний характер. На фазі підготовки агентство збирало інформацію про внутрішні політичні розколи, виявляло потенційних союзників (військові командири, представники еліт та впливові діячі), формувало канали фінансування через «чорні» фонди та координувало інформаційні кампанії з метою підриву легітимності Моссаддега. На практичному рівні використовувалися такі інструменти: підкуп і мобілізація політичних діячів та бандформувань для інженерії вуличних протестів; організація кампаній дискредитації уряду; ініціювання підробних листів і «фронтових» публікацій; створення вигляду широкого громадянського невдоволення; координація з частинами військового командування для організації арешту урядових лідерів. Перший етап перевороту 15 серпня 1953 р. - спроба арешту Моссаддега і заміни уряду - зазнав невдачі; після короткочасного зниження активності агенції була

проведена друга, ширша фаза 19 серпня, що завершилася виведенням Моссаддега з політичної сцени й встановленням уряду генерала Фазлолли Заєді. Хронологія і тактика цих дій підтверджуються як документами FRUS та внутрішніми планами операції, так і пізнішими розсекреченнями та історичними розвідками.

Оперативні методи, застосовані ЦРУ на місці, поєднували «психологічні операції» (підготовлені меседжі, управління інформацією, використання радіостанцій і преси), фінансове стимулювання локальних акторів і пряме залучення насильницьких елементів для демонстрації сили вулиці. Агентство також здійснювало таємні контакти з частинами іранських сил безпеки, готувало склад юридичних актів (фірманів) та працювало над легітимацією нового уряду в очах монархії й міжнародних партнерів. Критично важливим елементом операції була «припустима заперечуваність» - спроба зменшити публічні сліди іноземного втручання, що підсилювало оперативну гнучкість, але одночасно ускладнювало довгостроковий політичний розрахунок із погляду легітимності. Декласифіковані матеріали і внутрішні історії операції підтверджують масштаб таємних платежів, координації з МІБ і роль Керміта Рузвельта у політичній інженерії.

Наслідки операції слід розглядати на кількох рівнях. Негайний результат повалення Моссаддика, повернення і зміцнення влади шаха та реставрація прозахідного керівництва, що у 1954 р. Привело до реструктуризації нафтового сектору з участю низки західних нафтових компаній. На середньостроковому рівні підсилення монархічної влади супроводжувалося посиленням репресій проти опозиції, підривом розвитку незалежних демократичних інститутів та радикалізацією частини політичного спектру. Довгострокові наслідки включають накопичення суспільного резентименту щодо іноземного втручання, що експлуатувалося в дискурсі опозиції і врешті-решт стало однією з передумов революційних процесів 1979 р. Історики та аналітики відзначають, що хоч операція досягла

короткотермінових геополітичних цілей США і Великої Британії, її репутаційні та політичні «витрати» в перспективі виявилися значними.

Методологічна заувага до вивчення «Аяксу» важлива: джерельна картина формується зіставленням офіційних звітів (FRUS), розсекречених внутрішніх документів ЦРУ (включно із секретною історією операції, публікації CREST і подібними файлами), архівних матеріалів британських служб, мемуарної літератури учасників та сучасних історіографічних праць. Поступове розкриття архівів і публікація ретроспективних досліджень (напр., матеріали Національного архіву/ National Security Archive) дали змогу уточнити роль ЦРУ й МІБ у плануванні й виконанні перевороту й призвели до офіційних і публічних визнань масштабу втручання. Разом з тим дослідницька дискусія залишає відкритими питання ступеня автономії локальних акторів, ролі внутрішньої іранської динаміки у поєднанні з іноземним втручанням і точного обсягу ушкоджень політичним інституціям Ірану в довгостроковій перспективі - предметів, що вимагають подальшого архівного та інтерпретативного опрацювання.

Операція PBSUCCESS (1953–1954) у Гватемалі є одним із найбільш показових і добре документованих випадків застосування ЦРУ комплексного набору прихованих заходів для усунення демократично обраного уряду під приводом протидії комуністичній інфільтрації, і її аналіз повинен поєднувати політико-інституційний, оперативно-тактичний та довгостроково-структурний виміри. Політичний фон операції формувався поєднанням внутрішньої соціальної трансформації в Гватемалі - зокрема аграрної реформи за законом №900 (1952), що передбачав вилучення неосвоєних і погано використовуваних земель, у тому числі значних володінь United Fruit Company, з обґрунтуванням відшкодування згідно з офіційною оцінкою - та зовнішньополітичних міркувань адміністрації США, яка в епоху «доктрини стримування» розглядала будь-які форми радикальних реформ у Латинській Америці як потенційні «ворота» для радянського впливу. Економічні інтереси United Fruit Company, активна лобістська кампанія її представників

у Вашингтоні та зв'язки окремих посадовців і юристів з цією корпорацією створили додатковий стимул для розгляду варіантів зовнішнього втручання. Рішення про делегування виконання прихованих дій ЦРУ було прийняте на рівні Ради національної безпеки і адміністрації президента Айзенхауера; керівну роль у плануванні та здійсненні операції виконували станція ЦРУ в Гватемалі та спеціально сформована група під керівництвом Керміта Рузвельта-молодшого.

Оперативна концепція PBSUCCESS поєднувала паралельні напрями: створення і підтримка військово-політичного опору (профінансованої і навченої групи вигнанців і бунтівних офіцерів на чолі з капітаном Карлосом Кастільйо Армасом), масштабні операції психологічної війни та чорної пропаганди, економічний і дипломатичний тиск, а також підготовку умов для швидкого політичного вакууму після усунення уряду. Практичні засоби включали вербування й підкуп місцевих політичних акторів і військових, створення та управління таємними каналами фінансування через «чорні» фонди, організацію фальшивих «опозиційних» газет і радіостанцій, систематичне поширення листівок та чуток, імітацію воєнних дій (симульовані нальоти й повідомлення про великі повстанські сили) з метою створення враження масштабного повстання. Великого значення надано так званій техніці «припустимої заперечуваності» (plausible deniability), коли прямі сліди зовнішнього втручання на етапі виконання були приховані, а ключові акти здійснювалися через проксі-структури та вигнанські загони, які формально не були пов'язані з урядом США.

Паралельно застосовувалися дипломатичні та економічні важелі: координація з регіональними урядами (зокрема розгортання і надання баз для підготовки вигнанців), ініціювання економічного тиску на режим з метою дестабілізації внутрішнього управління та використання дипломатичних каналів для ізоляції Гватемали. Аналітична робота ЦРУ передбачала підготовку detail-оцінок щодо рівня прихильності армійських кіл, імовірності масових заворушень і потенціалу опозиції, а також оцінок ризиків, включно з

можливістю прямого радянського втручання; ці аналітичні продукти лягли в основу сценаріїв операції і рішень керівництва. Тактична реалізація передбачала дві послідовні фази вторгнення/партизанської активізації та одночасну інтенсивну хвилю інформаційних і психологічних атак для підризу легітимності уряду президента Хакобо Арбенса; кульмінацією кампейну стала політична ізоляція й відмова низки ключових військових і держслужбовців від підтримки законної влади, що призвело до відставки та втечі Арбенса в червні 1954 року і приходу до влади Карлоса Кастільйо Армаса.

Оцінка ефективності та наслідків операції повинна враховувати багаторівневі результати. У короткостроковому вимірі PBSUCCESS досягла поставленої цілі — усунення уряду, який Вашингтон вважав неприйнятним, і встановлення режиму, більш дружнього до американських політичних і економічних інтересів. Однак зіставлення оперативних досягнень з довгостроковими наслідками демонструє значні негативні ефекти: повалення Арбенса призвело до скасування або значного звуження аграрних реформ, репресій проти лівих і прогресистських елементів суспільства, радикалізації частини політичної опозиції і формування передумов для тривалого циклу збройного конфлікту та політичної нестабільності; у масштабнішій перспективі операція сприяла посиленню антикорпоративного та антиамериканського дискурсу, який врешті-решт був експлуатований у хвилях політичного насильства та революційних рухів у наступні десятиліття. Паралельно PBSUCCESS стала прикладом практик, що пізніше привели до широкого суспільного осмислення і критики: використання «чорних» фондів, відсутність прозорого конгресового нагляду, співпраця із сумнівними локальними силами та нехтування довгостроковими соціополітичними наслідками.

Методологічно дослідження PBSUCCESS спирається на три джерельні пласти: розсекречені внутрішні документи ЦРУ та оперативні історії, дипломатичні документи FRUS і матеріали Державного департаменту, а

також мемуари й свідчення учасників, які в поєднанні дозволяють відтворити логіку прийняття рішень, схему планування та хронологію виконання. Критичний аналіз джерел має враховувати селективність і заангажованість мемуарної літератури, неповноту й цензурованість деяких архівних масивів, а також необхідність тріангуляції даних між різнорідними масивами джерел. Наразі широкий консенсус історіографії визнає, що ЦРУ відіграло центральну роль у перевороті, а операція PBSUCCESS слугує ключовим кейсом для розуміння можливостей і меж застосування прихованих інструментів зовнішньої політики: ефективних у досягненні короткотермінових геополітичних цілей, але зі значними етичними, правовими та стратегічними витратами, які проявилися в довготривалій дестабілізації регіону та підриві довіри до американської зовнішньої політики.

Операція «Затока Свиней» (Bay of Pigs, квітень 1961), також відома як «Запата», становить ключовий кейс у вивченні практики проведення прихованих військово-політичних акцій Центральним розвідувальним управлінням США у «третьому світі» та їхніх взаємодій із вищими політичними інстанціями. Історичний контекст операції включає революційний прихід до влади Фіделя Кастро в січні 1959 р., націоналізацію великої частини американських економічних активів на Кубі та посилення антагонізму між Гаваною й Вашингтоном; підготовка до операції почалася за адміністрації Ейзенхауера як еволюція попередніх планів щодо усунення чи нейтралізації кубинського режиму, і була передана оперативній підготовці та виконанню під егідою ЦРУ. Політико-інституційна природа планування відзначалася двома важливими рисами: по-перше, операція мала статус прихованої (covert) дії, що вимагало «припустимої заперечуваності»; по-друге, її реалізація відбувалася в умовах складної взаємодії між ЦРУ та адміністрацією новообраного президента Джона Ф. Кеннеді, яка успадкувала й адаптувала вже розроблені сценарії. Організаційно операція передбачала формування і підготовку найманого корпусу, так званої «Бригади 2506», з-

поміж кубинських вигнанців, що опрацьовувався в спеціальних таборах під контролем ЦРУ на території сусідніх країн; підготовка включала тактичне і політичне інструктування, навчання десантним і контрдиверсійним діям, а також підготовку інформаційно-психологічної кампанії з метою створення ілюзії внутрішнього збройного повстання на підтримку вторгнення. Оперативна концепція базувалася на кількох припущеннях: що десантний удар у відносно віддаленому і недостатньо контрольованому прибережному районі дозволить встановити плацдарм, що місцеве населення і внутрішня опозиція масово приєднуються до вигнанців, і що кубинські військово-політичні керівники будуть деморалізовані та неспроможні організувати ефективну протидію; водночас план залежав від зовнішнього повітряного прикриття та обмежених форм оперативної підтримки з боку США. На техніко-тактичному рівні операція включала використання застарілих бомбардувальників (B-26), що діяли під прикриттям «прикритих» позначень, морську логістику для висадки і транспортування сил, а також комплекс заходів із дезінформації та пропаганди (включно з радіопередачами, листівками й фальшивими повідомленнями) для створення враження наявності широкого антикастровського руху.

Реалізація операції у квітні 1961 р. виявила низку системних прорахунків на різних рівнях: недостатність і якість розвідувальної інформації про реальні настрої й підготовленість кубинських збройних сил, перебільшена оцінка потенційної масової підтримки з боку місцевого населення і внутрішньої опозиції, обмеженість тактичних ресурсів (особливо авіаційного прикриття) в умовах вирішального моменту, а також політичні рішення, які скоротили масштаб відкритої підтримки з боку США задля збереження «заперечуваності». Критично важливим було рішення адміністрації зменшити авіаційні удари по кубинських аеродромах і військових об'єктах, що послабило можливості десанту для встановлення панування в повітрі й полегшило кубинським силам відновлення боєздатності протягом перших годин та днів операції. Доступні матеріали і

ретроспективні оцінки засвідчують, що низка розрахунків ЦРУ щодо швидкості розпаду лояльності кубинських сил і масштабів внутрішнього повстання була помилкова або надмірно оптимістична; відсутність надійної HUMINT-мережі всередині країни та переоцінка «радару» агентурних джерел призвели до стратегічної сліпоти саме в критичний момент.

Тактичні наслідки невдачі були прямими: сили десанту зазнали відсічі, значна частина бійців була вбита або захоплена в полон, логістичне й медичне забезпечення виявилось недостатнім для підтримки затриманих операцій, а інформаційно-психологічні зусилля не змогли створити очікуваного внутрішнього резонансу. Політичні наслідки мали ширший вимір: невдача значно підірвала репутацію адміністрації Кеннеді у внутрішній політиці США та поставила під сумнів компетентність як ЦРУ, так і вищого політичного керівництва у сфері планування прихованих дій; невдача спричинила серію критичних переглядів оперативних процедур, зміцнила запит на посилення механізмів політичного нагляду за розвідкою і в подальшому стала одним із чинників кадрових і структурних змін в агентстві. З міжнародної перспективи провал операції посилив позиції Фіделя Кастро всередині Куби, сприяв його консолідації влади, надалі прискорив поглиблення кубинсько-радянського співробітництва і погіршив більш загальні відносини США з країнами Латинської Америки, де акції подібного типу викликали критику та недовіру. Історичні наслідки також включали посилення аргументів критиків прихованих дій, які вказували на те, що такі операції хоч і можуть передбачати швидкі тактичні результати, але відчутно ризикують викликати довгострокові політичні витрати й «відскоки» (blowback) для американських інтересів.

Методологічний підхід до оцінки операції має бути мультидисциплінарним і джерельно критичним: реконструкція подій базується на поєднанні розсекречених внутрішніх документів ЦРУ та оперативних історій, матеріалів серії Foreign Relations of the United States, свідчень і мемуарів учасників, журналістських розслідувань і сучасних

наукових студій; при цьому необхідною є корекція висновків з огляду на властиві джерелу обмеження — селективність мемуарів, уривчастість архівних виписок, політичну заангажованість сучасних трактувань. У загальній оцінці операція «Затока Свиней» виступає показовим прикладом того, як недооцінка локального контексту, перевищена віра у можливості прихованого зовнішнього втручання та слабкість інформаційної бази можуть призвести до тактичної поразки і значних стратегічних втрат, а також служити уроком для нормативного і інституційного перегляду контролю над розвідувально-оперативною діяльністю в демократичних державах.

Програма «Фенікс» (Phoenix Program), реалізована ЦРУ у Південному В'єтнамі впродовж 1967–1972 рр., становить один із найбільш комплексних і водночас суперечливих прикладів контрповстанських заходів періоду Холодної війни. Її становлення, завдання, методи та наслідки розглядаються сучасною історіографією як важливий індикатор трансформації американських підходів до ведення «неконвенційних» конфліктів і розвитку доктрини боротьби з повстанськими рухами у країнах «третього світу».

Програма була створена як відповідь на зростаючу ефективність Національного фронту визволення Південного В'єтнаму (НФВПВ, або «В'єтконг»), який на момент середини 1960-х років сформував розгалужену мережу політичної, військової та логістичної інфраструктури в сільських районах. ЦРУ, спільно з Міністерством оборони США, Командуванням військової допомоги В'єтнаму (MACV) та органами безпеки Південного В'єтнаму, розробило програму, спрямовану на систематичне виявлення, нейтралізацію та знищення керівних кадрів підпілля НФВПВ. На відміну від суто військових операцій, «Фенікс» мав інтегрований характер: він поєднував розвідувальну діяльність, поліцейські функції, психологічні методи впливу та дії спеціальних підрозділів.

Концептуально програма ґрунтувалася на принципі «деградації керівництва» (leadership decapitation), що передбачав акцент на ліквідації або захопленні ключових фігур підпілля — політичних комісарів, керівників

зональних штабів, логістичних координаторів, зв'язкових і фінансових операторів. Для цього створювалися спеціалізовані структурні елементи: Центри регіональної розвідувальної координації (PICs), які відповідали за збір, аналіз і перевірку інформації; Провінційні розвідувальні підрозділи (PRU) — напіввійськові команди, які здійснювали арешти, рейди, викрадення або ліквідацію активістів; а також єдина база даних про підозрюваних членів підпілля, що дозволяла формувати списки пріоритетних цілей. Розвіддані включали результати HUMINT-операцій, перехоплення комунікацій, допити затриманих і агентурну інформацію, часто отриману через інфільтрацію, вербування або дезінформаційні заходи.

На інституційному рівні «Фенікс» був побудований як спільна програма США і Південного В'єтнаму, проте фактичний контроль над її стратегічними параметрами здійснювало ЦРУ. Американські радники координували підготовку персоналу, розробляли методичні матеріали, організовували логістичну підтримку і забезпечували технічними засобами (засоби зв'язку, транспорт, зброя, документаційні системи). Операції PRU вирізнялися високим ступенем автономії та часто застосовували методи, що виходили за межі формально затверджених правил.

Методи програми залишаються предметом гострих наукових дискусій. Офіційно «Фенікс» визначався як інструмент «ідентифікації, затримання й реабілітації» членів підпілля, проте на практиці значна частина операцій мала характер силових дій. За американськими та південнов'єтнамськими даними, у результаті програми було «нейтралізовано» понад 80 тисяч осіб, із яких приблизно 26 тисяч — убиті. Критики програми стверджують, що під дію «Фенікса» часто потрапляли селяни, підозрювані без достатніх доказів, а інколи — цивільні, яких переслідували через локальні конфлікти, помилки розвідки або корупційні мотиви місцевої адміністрації. У низці провінцій зафіксовані випадки тортур, позасудових страт і використання жорстких психологічних методів тиску.

Попри суперечливість практик, оцінка стратегічних результатів програми залишається неоднозначною. З одного боку, «Фенікс» завдав значної шкоди структурам НФВПВ, порушив комунікаційні мережі та створив атмосферу постійного ризику для підпілля, що знизило його ефективність у низці регіонів. З іншого — жорсткі методи спричиняли відчуження місцевого населення від уряду Південного В'єтнаму та підживляли його легітимність. Таким чином, тактичні успіхи не трансформувалися у стратегічну перевагу: хоча підпілля було частково дезорганізоване, воно не втратило потенціалу і зберегло здатність підіривної діяльності до кінця війни.

Методологічно програма «Фенікс» демонструє особливості «інституційної амбівалентності» ЦРУ, коли агентство поєднувало розвідувальну функцію з фактичним керівництвом збройними і поліцейськими операціями. Вона також є важливим кейсом для аналізу ефективності «схибленої на даних» контрповстанської стратегії, яка спиралася на масове створення баз даних та алгоритмізацію контрповстанських дій у суспільстві зі слабкими інститутами.

У ширшому контексті Холодної війни «Фенікс» став прецедентом для подальших програм ЦРУ та Міністерства оборони, зокрема в Центральній Америці у 1980-х роках, і стимулював створення нормативних обмежень на діяльність американських спецслужб у сфері затримань, допитів та прихованих операцій. Він увійшов у політичну історію США як символ як тактичних інновацій, так і морально-політичних суперечностей, що супроводжували американську інтервенцію у В'єтнамі.

3.1. Таємні операції, скандали та кризи довіри

Психологічні операції та пропагандистська діяльність ЦРУ у період Холодної війни становлять один із ключових напрямів прихованого втручання Сполучених Штатів у політичні процеси за кордоном. Ці заходи були спрямовані на формування сприятливого для США інформаційного середовища, підірив ідеологічних позицій СРСР, деморалізацію його союзників, а також підтримку антикомуністичних сил у різних регіонах світу.

Вони реалізовувалися через широкий спектр інструментів - від фінансування медіаорганізацій до розробки спеціалізованих програм психологічного впливу, включно з операціями прихованої дезінформації.

Інституційно психологічні операції ЦРУ були зосереджені переважно в підрозділах Директорату планування (Directorate of Plans), який відповідав за організацію і координацію коверційних (covert) дій. Одним із центральних інструментів стала діяльність Офісу координації політики (Office of Policy Coordination, OPC), створеного у 1948 р. і відповідального за впровадження програм психологічної війни в Європі та країнах «третього світу». У 1952 р. OPC був інтегрований до Директорату планування, що забезпечило централізацію діяльності з психологічних операцій і пов'язало їх із агентурною та оперативною роботою ЦРУ.

Одним із ключових напрямів цього виду діяльності було фінансування та медійне сприяння антикомуністичним структурами, серед яких особливе місце посідали організації, що формували інтелектуальний дискурс Заходу. Найвідомішим прикладом стала операція підтримки Конгресу за культурну свободу (Congress for Cultural Freedom, CCF), який з 1950-х років видавав журнали, організовував міжнародні конференції, створював мережі інтелектуалів, спрямовані проти радянського культурного та ідеологічного впливу. ЦРУ також фінансувало низку медіапроектів у Європі, Латинській Америці та Азії; серед них особливо виділялися Radio Free Europe та Radio Liberty, що відігравали значну роль у поширенні інформації на території соціалістичного блоку.

Змістовно пропагандистська діяльність охоплювала поширення матеріалів, які викривали репресивний характер радянської політичної системи, критикували економічну неефективність планової моделі, демонстрували переваги ліберальної демократії та ринкової економіки, а також підтримували дисидентські рухи. Окремим напрямом були операції зовнішнього впливу, спрямовані на поширення «альтернативних» інформаційних потоків у країнах, де домінували контрольовані державою

ЗМІ. Використовувалися методи *clandestine media placement* - таємне розміщення підготовлених статей у місцевій пресі, вплив на журналістів та редакторів, фінансування інформаційних агенцій, створення «громадських організацій» для поширення певних ідей, а також розміщення маніпулятивних матеріалів у вигляді нібито незалежних аналітичних статей.

З метою дискредитації урядів, які підтримували СРСР, ЦРУ здійснювало операції дезінформації. Ці дії охоплювали поширення фальшивих або частково вигаданих документів, створення псевдоаналітичних звітів, організацію витоків у ЗМІ, які створювали образ корумпованих або авторитарних режимів. З іншого боку, психологічні операції включали «позитивні» інформаційні заходи - демонстрацію економічної допомоги США, висвітлення модернізаційних проєктів у країнах-союзниках та стимулювання проамериканських настроїв у молодіжному і академічному середовищі.

Психологічна діяльність ЦРУ також мала прихований характер у рамках військових операцій. У ситуаціях, коли США не могли відкрито втручатися у внутрішні конфлікти, психологічні операції ставали основним засобом впливу, покликаним підірвати підтримку уряду або повстанців, змінити політичні орієнтації населення, посилити внутрішні суперечності та створити інформаційні підстави для подальших дій американських спецслужб.

Разом із тим, інтенсивність та масштаби психологічних операцій сприяли виникненню низки політичних та етичних скандалів. Розкриття у 1960–1970-х роках інформації про фінансування ЦРУ журналістів, студентських організацій, профспілок, культурних фондів і науково-дослідних інституцій призвело до кризи довіри як всередині США, так і серед західних союзників. Розслідування Комісії Черча та оприлюднення частини документів («Family Jewels») засвідчили масштаб прихованої інфільтрації інформаційного простору, систематичне порушення принципів

журналістської автономії та використання культурних інституцій у якості інструментів політичного впливу.

Скандал «Watergate» (1972–1974 pp.) став однією з ключових криз довіри до американської державної системи та безпосередньо вплинув на імідж і функціонування Центрального розвідувального управління, демонструючи складну взаємодію між політичним керівництвом і спецслужбами. Відомості про участь ЦРУ у подіях, що передували та супроводжували скандал, розкривають значний спектр практик прихованого втручання та операційного контролю над інформаційними потоками, які перебували на межі легітимності та законності.

Передумови скандалу пов'язані з політичним кліматом США початку 1970-х років, коли адміністрація президента Річарда Ніксона прагнула забезпечити максимальний контроль над процесами виборчої кампанії та над потенційною політичною опозицією. У межах цього процесу були організовані та фінансовані незаконні дії, включно зі зломом офісу Демократичного національного комітету у комплексі Watergate у Вашингтоні в червні 1972 року, а також організацією стеження, прослуховування та збору компрометуючих матеріалів на опонентів.

Роль ЦРУ у скандалі була багатоаспектною. ЦРУ надавало технічну й консультаційну підтримку для проведення операцій, зокрема консультації щодо засобів прослуховування та способів прихованого збору інформації, що були доступні лише спецслужбам. Агентство було залучене у спроби «заблокувати» розслідування ФБР, зокрема через надання адміністрації Ніксона юридичних та операційних порад, які мали забезпечити «припустиму заперечуваність» американського уряду щодо прямого втручання у виборчий процес. Існували контакти ЦРУ з журналістами, а також координація інформаційних потоків із метою створення сприятливого медійного контексту для президента та обмеження публічного розкриття фактів порушень.

Оперативні дії ЦРУ у зв'язку зі скандалом підкреслюють особливості взаємодії розвідки та політичного керівництва у демократичному суспільстві. Агентство, з одного боку, діяло у межах формально допустимої підтримки політичного керівництва, з іншого — певна частина його ресурсів і знань була використана для політично вмотивованого втручання у внутрішні процеси, що створювало етичну і правову напругу. Важливо відзначити, що після розкриття подробиць Watergate у 1973–1974 рр. Комітет Сенату США з розвідки та Комісія Черча провели ретельне вивчення ролі ЦРУ та інших спецслужб у подіях, що призвело до обмеження повноважень агентства у сфері внутрішніх операцій, перегляду процедур конгресового контролю та запровадження системи прозорих механізмів звітності.

На методологічному рівні Watergate слугує прикладом того, як операції спецслужб, що формально належать до сфери зовнішньої безпеки, можуть бути мобілізовані у внутрішньополітичних цілях, створюючи ризики втрати довіри суспільства до державних інститутів. Аналіз джерел (розсекречені документи ЦРУ, звіти Комісії Черча, мемуари та свідчення учасників, журналістські розслідування) дозволяє реконструювати хронологію подій, оцінити масштаби втручання та визначити механізми, які забезпечували політичний контроль над агентством.

З точки зору наслідків, Watergate призвів до трьох ключових явищ. По-перше, операційна автономія ЦРУ була значно обмежена, встановлено чіткі межі щодо участі в політичних процесах США. По-друге, скандал спричинив реформування процедур нагляду за розвідувальною діяльністю, включно з обов'язковою звітністю перед Конгресом і створенням постійних комітетів. По-третє, Watergate вплинув на імідж ЦРУ як агентства, що здатне виконувати приховані операції, але водночас демонструє потенційні загрози зловживання своїми ресурсами всередині власної держави.

«Family Jewels» - це неофіційна назва внутрішнього зведеного документального файлу Центрального розвідувального управління США (ЦРУ), підготовленого у 1973 році за ініціативою директора ЦРУ Джеймса

Шлесінгера. Документ складався з детального опису ряду операцій, які проводилися ЦРУ з 1950-х до початку 1970-х років, і які могли викликати порушення законів США або міжнародних норм, а також завдати політичних і репутаційних втрат уряду Сполучених Штатів. «Family Jewels» становить винятково цінне джерело для наукового аналізу діяльності ЦРУ у період Холодної війни, оскільки дозволяє реконструювати приховані та часто суперечливі методи роботи агентства, оцінити ризики внутрішнього та зовнішнього «блівбеку» і розглянути етичні проблеми ведення розвідки у демократичному суспільстві.

Документ містив інформацію про численні операції, включно з незаконним прослуховуванням та спостереженням за американськими громадянами, вербуванням співробітників державних установ та дипломатичних представництв, впливом на засоби масової інформації, втручанням у діяльність профспілок, студентських організацій і політичних партій. Значна частина матеріалів стосувалася психологічних операцій та контррозвідувальної діяльності всередині країни, що формально виходила за межі законного поля та суперечила принципам американської демократії.

Складовою «Family Jewels» була документація, що характеризувала діяльність ЦРУ у сфері прихованого збору інформації, включно з операціями «Mail Watch» та «Surveillance of Dissidents», які передбачали таємне відстеження листування, телефонних дзвінків та пересування окремих осіб, підозрюваних у симпатіях до комуністичних і лівих рухів. Документ також описував випадки вербування інформаторів у структурах уряду США та закордонних дипломатичних представництвах, участь агентів у проведенні пропагандистських кампаній, а також втручання у політичну діяльність союзних та нейтральних країн.

Науковий аналіз «Family Jewels» дозволяє виділити кілька важливих аспектів методології та інституційної практики ЦРУ. По-перше, агентство діяло у рамках концепції прихованих операцій (covert operations), де законодавча база та формальні обмеження часто трактувалися гнучко, а

ефективність дій переважала над дотриманням норм внутрішнього та міжнародного права. По-друге, документ демонструє високий рівень централізації та координації в плануванні операцій, зокрема через директорат планування, який відповідав за стратегічне і тактичне управління діяльністю агентів та проведення спеціальних акцій. По-третє, «Family Jewels» показує, що ЦРУ систематично поєднувало розвідувальні функції з політичними, інформаційними та психологічними операціями, що підкреслює глибину взаємозв'язку між агентурною роботою та глобальною політичною стратегією США.

Важливим аспектом є і політичний контекст складання документа: він був створений після серії критичних звітів Конгресу та ФБР щодо порушень закону спецслужбами, а також на тлі загострення суспільної уваги до діяльності ЦРУ після скандалів, пов'язаних із В'єтнамом та операціями у Латинській Америці. Таким чином, «Family Jewels» виконував роль не тільки аналітичного, а й превентивного інструменту внутрішнього контролю, дозволяючи керівництву оцінити ризики, систематизувати наявні порушення та підготуватися до потенційних розслідувань.

З наукової точки зору, документ є унікальним джерелом для вивчення етичних, правових і стратегічних аспектів діяльності ЦРУ. Він демонструє, як агентство балансувало між завданнями національної безпеки та дотриманням демократичних принципів, якими методами реалізовувалося приховане втручання у внутрішні й зовнішні політичні процеси, а також які структурні і процедурні механізми забезпечували контроль і документування ризикових операцій. «Family Jewels» також дозволяє відстежити еволюцію розвідувальних практик ЦРУ від часу створення агентства до 1973 року, включно з тенденціями до централізації управління, підвищення ролі психологічних операцій і широкого використання технологічних засобів збору інформації.

Комісія Сенату США з вивчення діяльності розвідувальних органів, відома як Комісія Черча (Church Committee), була створена у 1975 році під

керівництвом сенатора Френка Черча з метою всебічного розслідування діяльності Центрального розвідувального управління США, ФБР, Агентства національної безпеки та інших структур у період Холодної війни. Ініціатива виникла на тлі низки політичних скандалів — наслідків операцій ЦРУ у «третьому світі», програми «Фенікс» у В'єтнамі, операцій у Латинській Америці, психологічних операцій, а також скандалу Watergate. Основною метою Комісії було встановлення меж допустимого втручання спецслужб у внутрішні та зовнішні політичні процеси, аналіз системних порушень закону та рекомендації щодо реформування діяльності розвідувальних структур у демократичному суспільстві.

Комісія Черча проводила комплексне дослідження джерел, включно з розсекреченими внутрішніми документами ЦРУ, матеріалами «Family Jewels», свідченнями колишніх та діючих співробітників агентства, а також інформацією з відкритих джерел та журналістських розслідувань. Методологічно робота Комісії поєднувала юридичний аналіз, історичну реконструкцію подій і політичну оцінку діяльності спецслужб, що дозволяло створити багатоплановий і критично зважений образ діяльності ЦРУ.

Серед головних результатів розслідування слід зазначити документальне підтвердження систематичного порушення ЦРУ законів США та міжнародних норм у сфері внутрішніх операцій, включно з незаконним спостереженням, прослуховуванням громадян, веденням операцій проти політичних організацій та журналістів, а також втручанням у виборчі процеси за кордоном. Комісія встановила, що велика частина цих дій мала прихований характер і відбувалася без належного контролю з боку Конгресу та виконавчої влади, що створювало потенційні загрози для демократичних інститутів і легітимності уряду.

За результатами роботи Комісії були сформульовані конкретні пропозиції щодо обмеження повноважень ЦРУ. Було уло рекомендовано чітко розмежувати зовнішні та внутрішні операції агентства, заборонивши використання ресурсів ЦРУ для діяльності проти американських громадян та

організацій у межах США. Комісія наполягала на створенні системи постійного конгресового нагляду, яка включала регулярну звітність агентства перед спеціальними комітетами Сенату і Палати представників щодо всіх операцій, що мали потенційний політичний характер або могли вплинути на внутрішнє життя країни. Були визначені вимоги щодо прозорого документування всіх коверційних та оперативних дій, включно з архівуванням матеріалів та можливістю їхнього контролю з боку незалежних органів.

Комісія також внесла рекомендації щодо етичних стандартів і навчання співробітників ЦРУ, спрямованих на підвищення правової обізнаності та мінімізацію ризику порушень закону. Зокрема, вона наголосила на необхідності балансування оперативної ефективності з дотриманням демократичних принципів і прав людини, а також на створенні внутрішніх механізмів контролю, які запобігали б використанню агентства у політичних цілях всередині країни.

Історично вплив Комісії Черча на діяльність ЦРУ був масштабним. Впроваджені обмеження призвели до перегляду інституційної структури агентства, посилення ролі юридичних відділів та служб внутрішнього контролю, а також до зміни підходів до планування і реалізації прихованих операцій. У середньостроковій перспективі Комісія сприяла формуванню прозорої системи взаємодії розвідки та виконавчої та законодавчої влади, яка дозволяла контролювати ризики зловживань без суттєвого зниження оперативних можливостей ЦРУ.

3.2 Міжнародні та внутрішні наслідки діяльності ЦРУ

Протистояння Центрального розвідувального управління США та Комітету державної безпеки СРСР (КДБ) у період Холодної війни представляло собою багаторівневий і багатогранний «двобій», що поєднував елементи класичної розвідки, стратегічної конкуренції, інформаційної війни та психологічного впливу. Це протистояння мало як прямі, так і

опосередковані наслідки для міжнародної політики США та внутрішньої безпеки країни, і водночас сформувало основи методологічних підходів до аналізу діяльності спецслужб у науковій літературі.

На стратегічному рівні протистояння між ЦРУ і КДБ було невід'ємною складовою глобальної системи стримування, розробленої Сполученими Штатами. Агентство виконувало завдання збору та аналізу даних про радянські військові потенціали, технологічні розробки, політичну структуру та зовнішньополітичні плани Москви. Водночас КДБ координував контррозвідувальні та агентурні дії проти американських об'єктів за кордоном, впроваджував програми дезінформації та створював мережу агентів впливу у державних структурах США та союзних країнах. Цей багатоплановий «двобій» мав кілька ключових компонентів: агентурну роботу, технічне стеження та прослуховування, кібераналіз і криптографію, пропагандистські кампанії, вплив на політичні еліти третіх країн і підтримку проксі-конфліктів.

Агентурна діяльність ЦРУ проти КДБ включала як вербування радянських дипломатів і технічних фахівців, так і проведення спеціальних операцій із викрадення або деморалізації радянських агентів. Важливим елементом були контррозвідувальні програми, спрямовані на запобігання проникненню радянської агентури у військові та урядові структури США, включно з аналізом персоналу Держдепартаменту, оборонних відомств і промислових підприємств, що працювали на оборонну галузь. КДБ, у свою чергу, організовував аналогічні заходи на території США та союзних держав, використовуючи агентурні мережі та технології прихованого спостереження.

Інформаційна війна між ЦРУ та КДБ мала кілька рівнів реалізації. ЦРУ впроваджувало програми дезінформації та пропаганди, спрямовані на дестабілізацію радянського внутрішнього порядку і вплив на союзників СРСР. КДБ реагував на це через аналогічні кроки: дезінформаційні кампанії у ЗМІ, вплив на політичні процеси в Західній Європі та спроби дискредитації США на міжнародній арені. Взаємодія цих операцій формувала своєрідне

«поле інформаційного протиборства», де обидві сторони намагалися не лише отримати перевагу, а й не допустити витоку власної чутливої інформації.

На практичному рівні цей двобій мав як прямі, так і опосередковані наслідки для міжнародної стабільності та безпеки. Дії ЦРУ і КДБ стимулювали розвиток агентурних мереж, підривали легітимність урядів у «третьому світі» через підтримку проксі-груп, провокували локальні конфлікти та економічну нестабільність у регіонах, що мали стратегічне значення. Водночас ефективне протидія КДБ дозволяла ЦРУ захищати американські технології, військові розробки та дипломатичні інтереси.

Внутрішні наслідки діяльності ЦРУ у двобої з КДБ були також значними. Високий рівень секретності, необхідність оперативного реагування на радянські операції та масштабна агентурна діяльність призводили до концентрації повноважень у керівництва агентства, розширення сфери психологічних і пропагандистських операцій, а також ризиків для правового і етичного поля всередині США. Ці фактори опосередковано стимулювали кризи довіри громадськості до спецслужб, що пізніше вилилися у розслідування Комісії Черча та підготовку реформ, спрямованих на обмеження повноважень ЦРУ у внутрішній політиці.

Геополітичні результати діяльності Центрального розвідувального управління США у період Холодної війни були багатоплановими та визначальними для формування глобальної системи міжнародних відносин у другій половині XX століття. ЦРУ виконувало стратегічну роль у забезпеченні національної безпеки США, реалізації політики стримування СРСР, підтримки союзників та проамериканських режимів, а також у впливі на динаміку конфліктів у регіонах «третього світу».

Одним із ключових геополітичних результатів діяльності ЦРУ стало посилення глобального впливу США через підтримку антикомуністичних режимів і організацій у Європі, Латинській Америці, Азії та на Близькому Сході. Проведення коверційних операцій, включно з військовими переворотами, економічними маніпуляціями та пропагандистськими

кампаніями, дозволяло США втручатися у внутрішні справи інших держав, не застосовуючи прямої військової сили, що забезпечувало гнучкість зовнішньої політики та мінімізацію міжнародних ризиків відкритого конфлікту.

Діяльність ЦРУ сприяла стримуванню розповсюдження соціалістичної ідеології, особливо в стратегічно важливих регіонах. Підтримка антикомуністичних сил в Ірані, Гватемалі, Кубі та В'єтнамі демонструвала здатність США впливати на політичні процеси у державах, що перебували на межі радянського впливу. Водночас ця діяльність часто призводила до короткострокової нестабільності в регіонах і формування антиамериканських настроїв, що зумовлювало необхідність постійного коригування політичної стратегії та оперативного реагування на наслідки втручання.

ЦРУ також відігравало визначальну роль у формуванні міжнародної розвідочної та контррозвідувальної системи, що включала агентурні мережі, технічні засоби стеження та кібераналіз. Взаємодія ЦРУ з союзними спецслужбами дозволила створити систему оперативного обміну інформацією, координації спільних операцій і прогнозування політичних криз, що підвищувало стратегічну стійкість західного блоку та посилювало дипломатичні позиції США на міжнародній арені.

Геополітичні наслідки діяльності ЦРУ включали послаблення радянського впливу у ключових регіонах та створення умов для просування американських економічних і політичних інтересів. Проте одночасно ця діяльність формувала стійкі осередки напруженості, призводила до непрямих конфліктів та локальних війн, що впливало на довгострокову стабільність у глобальній системі. Наприклад, операції ЦРУ у Латинській Америці та на Близькому Сході сприяли встановленню режимів, які були лояльні до США, але водночас посилювали антагонізм із сусідніми державами та радянським блоком.

На рівні глобальної стратегії діяльність ЦРУ забезпечувала ефективну інтеграцію розвідданих у політичне планування США, що дозволяло

формувати прогнози щодо стратегічних намірів СРСР і гнучко коригувати зовнішньополітичні кроки. Агентство виконувало роль не лише збору інформації, але й активного учасника формування міжнародного балансу сил, здійснюючи проактивні заходи щодо зміцнення позицій США у дипломатичних і військово-політичних процесах.

З точки зору довгострокових наслідків, діяльність ЦРУ сформувала структурні передумови глобальної системи впливу США, включно з мережами союзників, інтегрованими розвідувальними платформами та можливістю проведення гнучких коверційних операцій у різних регіонах світу. Разом із тим, вона також підкреслила межі розвідувальної потуги, прояви етичних та правових дилем у глобальному контексті, а також необхідність постійного балансу між оперативною ефективністю та міжнародною легітимністю дій держави.

Образ Центрального розвідувального управління США в американському суспільстві формувався під впливом низки політичних, культурних та медійних чинників і за період Холодної війни зазнавав значних трансформацій. На ранньому етапі після створення агентства у 1947 році ЦРУ сприймалося як інструмент національної безпеки, здатний забезпечувати оперативне реагування на глобальні загрози, стримування радянської експансії та підтримку союзників у Європі та «третьому світі». Водночас таємний характер діяльності агентства створював відчуття непроникності, що водночас приваблювало й насторожувало громадськість та політичних діячів.

З середини 1960-х років, на тлі загострення конфліктів у В'єтнамі, Латинській Америці та Близькому Сході, образ ЦРУ почав змінюватися. Публікації журналістів, розслідування та розкриття інформації про приховані операції сприяли формуванню критичного суспільного дискурсу щодо діяльності агентства. Особливо значущими стали матеріали, пов'язані з операціями в Ірані, Гватемалі та Кубі, які демонстрували, що ЦРУ активно втручалось у внутрішні справи суверенних держав, іноді з насильницьким

результатом. Це спричинило обговорення етичної відповідальності агентства, легітимності його дій у міжнародному праві та відповідності принципам американської демократії.

Політичні та культурні наслідки цього дискурсу проявилися у численних публікаціях, художніх творах та масовій культурі. Фільми, романи та телесеріали часто зображали ЦРУ як організацію з надзвичайними ресурсами та технічними можливостями, здатну впливати на політичні процеси та маніпулювати інформацією, проте одночасно як агентство, що діє поза правовими та етичними межами. Таке подвійне сприйняття формувало суспільне уявлення про ЦРУ як про «невидимого гравця» у глобальній політиці, що одночасно забезпечує національні інтереси та піддає ризику демократичні принципи.

Особливої уваги заслуговує критика діяльності ЦРУ, яка виникла після розкриття внутрішніх документів, включно з «Family Jewels», та висновків Комісії Черча. Ці матеріали засвідчили систематичне порушення закону, втручання в політичні процеси всередині США та за кордоном, незаконне стеження за громадянами та організаціями, що сформувало критичний суспільний наратив, у якому ЦРУ сприймалося як потенційна загроза для демократичних інститутів. Політичні кола та аналітичні центри почали вимагати обмеження повноважень агентства, підвищення прозорості діяльності та зміцнення системи конгресового контролю.

Медіа і журналістські розслідування відіграли вирішальну роль у формуванні критики. Журналісти, такі як Сеймур Герш, публікували матеріали про операції ЦРУ у В'єтнамі, Латинській Америці та Африці, що продемонструвало, наскільки масштабними були приховані втручання і які ризики вони створювали для міжнародного іміджу США. Крім того, публікації та свідчення ветеранів агентства сприяли формуванню більш складного, багатовимірного образу ЦРУ, що включав як високопрофесійні розвідувальні досягнення, так і системні недоліки та етичні проблеми.

Іншим аспектом формування образу ЦРУ стала суперечлива оцінка ефективності діяльності агентства. Частина аналітичної та суспільної думки визнавала, що дії ЦРУ дозволяли США оперативно реагувати на глобальні виклики, запобігати розширенню радянського впливу та підтримувати союзників, проте одночасно вказувала на довгострокові негативні наслідки — посилення антиамериканських настроїв, створення нестабільності у регіонах «третього світу» та етичні суперечності у використанні прихованих операцій для політичного впливу.

Оцінка ефективності діяльності Центрального розвідувального управління США з ретроспективної точки зору є багатогранною і потребує комплексного підходу, який враховує як стратегічні досягнення агентства, так і супутні негативні наслідки його дій у період Холодної війни. Аналіз діяльності ЦРУ з 1947 по 1991 рік дозволяє виділити кілька ключових аспектів ефективності, що включають оперативну результативність, стратегічний вплив на міжнародну політику, здатність до адаптації та управління ризиками, а також етичні і правові виміри діяльності.

З одного боку, ЦРУ демонструвало високий рівень ефективності у сфері збору, обробки та аналізу розвідувальної інформації. Агентство забезпечувало Конгрес і президента даними, необхідними для прийняття стратегічних рішень щодо стримування СРСР, планування військово-політичних операцій, управління кризовими ситуаціями у Європі, Азії та Латинській Америці. Використання агентурних мереж, технічних засобів розвідки та психологічних операцій дозволяло передбачати дії радянських структур, оцінювати ризики для союзників і вчасно реагувати на потенційні загрози. Приклади успішних операцій включають проведення операції «Аякс» в Ірані (1953), підтримку антикомуністичних режимів у Гватемалі (1954), а також розвідувальні програми у Західній Європі, що дозволили США ефективно координувати стратегію стримування та мінімізувати ризики відкритого конфлікту.

З іншого боку, ретроспективний аналіз демонструє, що ефективність ЦРУ часто була обмежена етичними, правовими та політичними ризиками. Проведення прихованих операцій проти держав-союзників, участь у внутрішніх політичних процесах інших країн, незаконне спостереження за громадянами США та скандали на кшталт Watergate і програми «Фенікс» у В'єтнамі підривали легітимність агентства та створювали тривалу суспільну і міжнародну критику. Ці фактори вказують на те, що оперативна ефективність ЦРУ не завжди співпадала з довгостроковими політичними та стратегічними цілями, а також створювала ризики для стабільності міжнародної системи.

Ретроспективна оцінка також підкреслює здатність ЦРУ адаптуватися до нових умов та технологій. Агентство активно впроваджувало нові методи розвідки, технічні засоби спостереження, а також психологічні та інформаційні операції, що дозволяло забезпечувати стратегічну перевагу у багаторівневому протистоянні з КДБ та іншими структурами радянської розвідки. Оцінка ефективності в цьому контексті демонструє здатність ЦРУ не лише виконувати стандартні завдання збору інформації, але й інтегрувати розвіддані у глобальні політичні стратегії США, підтримуючи координацію з союзниками та забезпечуючи проактивне планування кризових сценаріїв.

Особливо важливо враховувати наслідки діяльності ЦРУ для внутрішнього контролю та демократичних інститутів США. Скандали та публічні розкриття операцій призвели до реформ, обмеження повноважень агентства та запровадження системи конгресового нагляду, що у довгостроковій перспективі підвищило прозорість діяльності, забезпечило більшу відповідальність і дозволило збалансувати оперативну ефективність із дотриманням правових і етичних стандартів.

З позиції геополітичного впливу ефективність ЦРУ в ретроспективі проявляється у здатності агентства формувати та підтримувати глобальний баланс сил, стримувати радянський вплив у критично важливих регіонах, забезпечувати стратегічну перевагу США у дипломатичній та військово-

політичній сфері. Проте одночасно необхідно констатувати, що ефективність ЦРУ не завжди співпадала з моральними і політичними критеріями, що створювало конфлікти всередині суспільства та міждержавні напруження.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження діяльності Центрального розвідувального управління США у 1947–1991 рр. Дає підстави розглядати дане відомство як один із центральних інструментів реалізації зовнішньополітичної та

безпекової стратегії Сполучених Штатів у період Холодної війни. Аналіз розсекречених документів, матеріалів Конгресу США, мемуарів керівників і співробітників розвідувального співтовариства свідчить про багатофункціональний характер діяльності ЦРУ, що поєднував інформаційно-аналітичну роботу, контраверсійні операції, підтримку союзних політичних сил і участь у формуванні стратегічних підходів до політики стримування СРСР.

У досліджуваній період ЦРУ виконувало ключову роль у забезпеченні керівництва США інформацією про військово-політичний потенціал соціалістичного блоку, динаміку міжнародних криз та внутрішньополітичні процеси в країнах, що перебували у сфері суперництва наддержав. Оперативна діяльність агентства охоплювала широке коло регіонів, зокрема Латинську Америку, Близький Схід, Африку та Південно-Східну Азію, де застосовувалися механізми непрямого впливу, інформаційних і психологічних операцій. Інтеграція розвідувальних даних у процес ухвалення політичних і військових рішень сприяла формуванню системи стратегічного стримування та зменшенню ймовірності прямого збройного протистояння між США і СРСР.

Водночас діяльність ЦРУ супроводжувалася суперечливими наслідками, зокрема політичними кризами, порушенням суверенітету окремих держав і внутрішніми скандалами, що зумовило необхідність посилення правового регулювання та парламентського контролю над розвідувальними структурами. У цьому контексті подальші дослідження можуть бути спрямовані на аналіз ефективності розвідувальних інструментів у довгостроковій перспективі, вивчення наслідків контраверсійних операцій для міжнародної стабільності, а також порівняльний аналіз діяльності ЦРУ та інших спецслужб у межах глобального протистояння XX століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Christopher Andrew — *For the President's Eyes Only* (1995)
2. Christopher Andrew, Vasili Mitrokhin — *The World Was Going Our Way* (2005)
3. CIA — *Electronic Reading Room (CREST)*

4. CIA — *Family Jewels* (1973, опубліковані у 2007)
5. Steve Coll — *Ghost Wars* (2004)
6. U.S. Congress — *National Security Act* (1947)
7. Dan De Luce — *The Spectre of Operation Ajax* (The Guardian)
8. Allen Dulles — *The Craft of Intelligence* (1963)
9. U.S. Department of State — *Foreign Relations of the United States (FRUS)*
10. Richard Helms — *A Look Over My Shoulder* (2003)
11. Seymour Hersh — *The Price of Power* (1983)
12. Rhodri Jeffreys-Jones — *The CIA and American Democracy* (2003)
13. The National Security Archive
14. John Prados — *Safe for Democracy: The Secret Wars of the CIA* (2006)
15. U.S. Senate — *Report of the Church Committee* (1975–1976)
16. Thomas Schuman — *Love Letter to America* (1984)
17. Tim Weiner — *Legacy of Ashes: The History of the CIA* (2007)
18. Hugh Wilford — *The Mighty Wurlitzer* (2008)
19. Frank Wisner, John McCone, George Bush Sr. — interviews and testimonies
20. Анатолій Голіцин — *New Lies for Old* (1984)
21. Олег Калугін — *The First Directorate* (1994)

ДОДАТКИ

КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Я, Блохін Ігор Олексійович учасник освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

- дотримуватися:
 - вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
 - принципів та правил академічної доброчесності;
 - нульової толерантності до академічного плагіату;
 - моральних норм та правил етичної поведінки;
 - толерантного ставлення до інших;
 - дотримуватися високого рівня культури спілкування;
- надавати згоду на:
 - безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
 - оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
 - використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;
- самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;
 - надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;
 - не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;
 - своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;
 - не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;
 - підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;
 - поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;
 - не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;
 - відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;
 - запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
 - не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;
 - не підроблювати документи;
 - не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
 - не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;
 - не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
 - не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;
 - не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
 - не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;
 - не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

____14.04.2026____

(підпис)

Ігор Блохін
(ім'я, прізвище)

(дата)

States where CIA had secret intelligence bases outside USA in 1963 according to recently disclosed John F Kennedy files

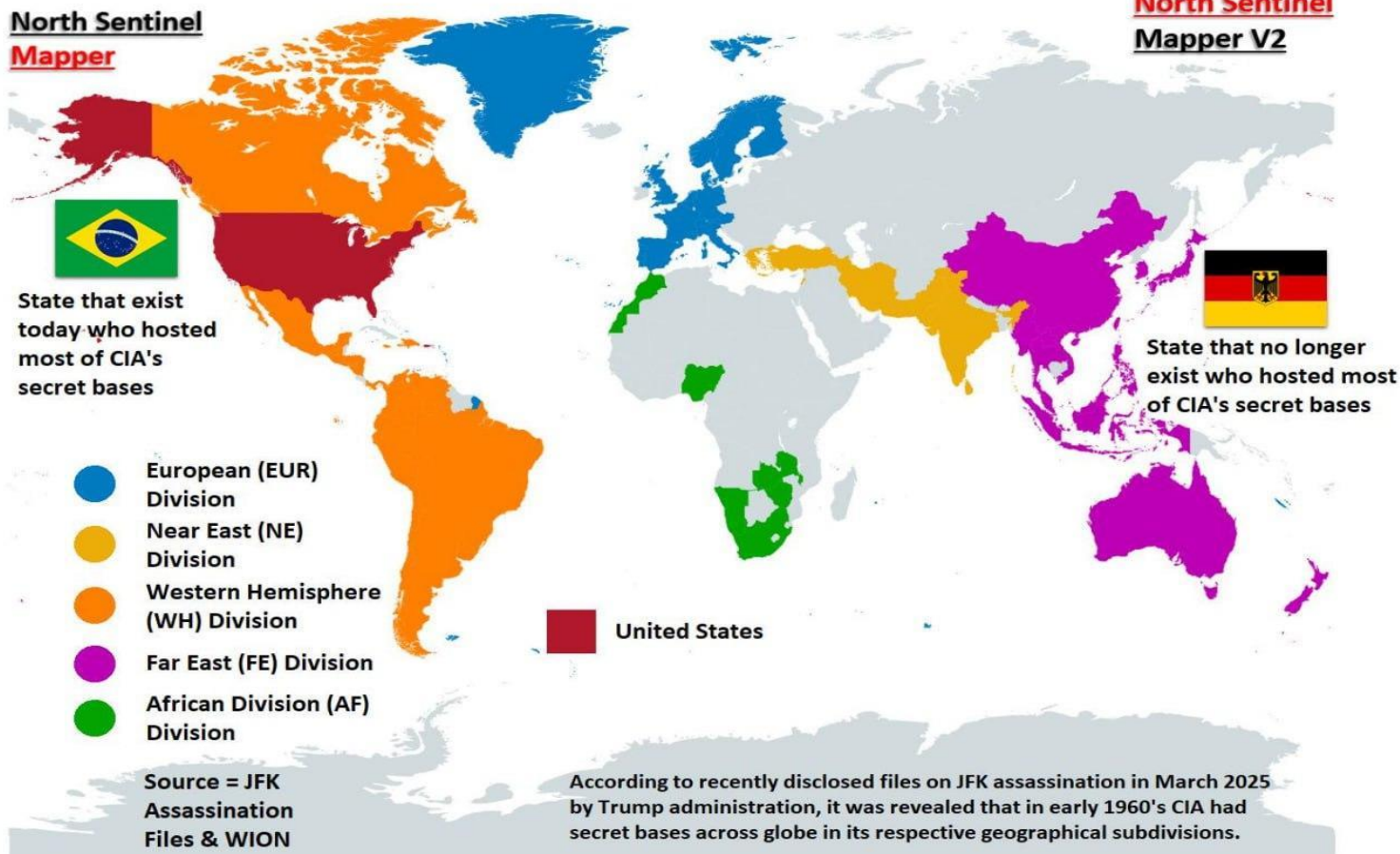

North Sentinel

Mapper

North Sentinel

Mapper V2

Додаток Б(Карта країн де знаходилися секретні бази ЦРУ під час Холодної війни.)

Додаток В(Перший директор ЦРУ Роскоу Гілленкоттер (1947-1950))

Додаток Г (Шпигунський літак U-2)

